

Bakalářská práce

Synestezie a její jazykové projevy ve vybraných impresionistických a symbolistických literárních dílech

Studijní program:

B0114A300072 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Studijní obory:

Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání

Autor práce:

Anežka Dušková

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Jasňa Pacovská, CSc.
Katedra českého jazyka a literatury

Liberec 2024

Zadání bakalářské práce

Synestezie a její jazykové projevy ve vybraných impresionistických a symbolistických literárních dílech

<i>Jméno a příjmení:</i>	Anežka Dušková
<i>Osobní číslo:</i>	P20000002
<i>Studijní program:</i>	B0114A300072 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
<i>Specializace:</i>	Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání
<i>Zadávací katedra:</i>	Katedra českého jazyka a literatury
<i>Akademický rok:</i>	2021/2022

Zásady pro vypracování:

Cíl práce: charakterizovat jazykové prostředky vyjadřující projevy synestezie na základě excerptce literárních děl impresionistického a symbolistického směru.

Postup práce:

1. Výklad pojmu synestezie na základě přístupů psychologie a lingvistiky, zejména jejich kognitivní orientace.
2. Představení impresionismu a symbolismu jako literárních směrů bohatých na jazykové doklady propojení smyslového vnímání s psychickými stavy.
3. Typologie mísení smyslových modalit a jejich metaforická vyjádření.
4. Dotazníkové šetření zaměřené na vnímání metaforických vyjádření synestezie ve vybraných textových ukázkách.
5. Porovnání stávajících poznatků o synestézii s daty získanými excerptcí literárních děl a dotazníkovým šetřením.

Požadavky: průběžné konzultace zpracování tématu, v centru pozornosti bude zejména syntéza poznatků z relevantní odborné literatury, výběr excerptovaných literárních děl a tvorba dotazníku.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce:

tištěná/elektronická

Jazyk práce:

čeština

Seznam odborné literatury:

- BARON-COHEN, Simon a John E. HARRISON. *Synaesthesia: classic and contemporary readings*. Cambridge: Wiley-Blackwell, 1997, 296 s. ISBN 978-0631197645.
- GRAY, Brian F. a Julia SIMNER. Synesthesia and release phenomena in sensory and motor grounding. Cases of disinhibited embodiment? *Perception-Cognition Interface & Cross-Modal Experiences: Insights into Unified Consciousness* [online]. 2015. 2022-04-17]. Dostupné z: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2015.00054/full>
- HONZÁK, Radkin. Chuť tónu, barva čísla; Synestezie – dar, o němž se moc nemluví: Smysly neoddělitelně propojené. *Vesmír* [online]. 2009, **88**(12) [cit. 2022-04-17]. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2009/cislo-12/chut-tonu-barva-cisla-synestezie-dar-nemz-se-moc-nemluvi.html>
- HONZÁK, Radkin. Synestezie: přehled současných poznatků. *Psychiatrie pro praxi* [online]. 2010, **11**(4), 152-155 [cit. 2022-04-17]. Dostupné z: https://www.psychiatriepropraxi.cz/artkey/psy-201004-0005_Synestezie_prehled_soucasnych_poznatku.php
- CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie* [online]. 2010, **54**(4), 381-390 [cit. 2022-04-17]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/287453642_Synestezie_a_jeji_lingvisticke_aspekty_Synesthesia_and_its_linguistic_aspects
- CHROMÝ, Jan. The prevalence of synaesthesia depends on early language learning. *Československá psychologie* [online]. 2016, **48**, 212-231. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1053810016304615#s0005>
- KOTLÍKOVÁ, Tereza. *Synestezie jako motivační nástroj umělecké kreativity* [online]. Brno, 2019 [cit. 2022-04-17]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/sthe60/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Martin Flašar, Ph.D.
- RAMACHANDRAN, V. S. *Mozek a jeho tajemství, aneb, Pátrání neurovědčů po tom, co nás činí lidmi*. Praha: Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-080-8.
- SAGIV, Noam, Alireza ILBEIGI a Oded BEN-TAL. Reflections on Synesthesia, Perception, and Cognition. *Intellectica Revue de l'Association pour la Recherche Cognitive* [online]. 2011, **55**(1), 81-94 [cit. 2022-04-17]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/230676913_Reflections_on_Synesthesia_Perception_and_Cognition
- SALZINGER, Julia. *The Sweet Smell of Red-An Interplay of Synaesthesia and Metaphor in Language* [online]. Bochum, 2010. Dostupné z: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Sweet-Smell-of-Red-An-Interplay-of-Synaesthesia-Salzinger/699fae7b7a10ee64a6eb5db586a963acc698762f>

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Jasňa Pacovská, CSc.

Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání práce:

30. dubna 2022

Předpokládaný termín odevzdání: 30. dubna 2023

L.S.

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

Mgr. Václav Lábus, Ph.D.
garant studijního programu

V Liberci dne 30. dubna 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

Poděkování

Veliké poděkování věnuji vedoucí této bakalářské práce doc. PhDr. Jasně Pacovské, CSc., za odborné vedení, ochotu, věnovaný čas, milé komentáře a cenné rady při zpracování. Dále bych chtěla poděkovat všem respondentům, jenž byli součástí výzkumu a pomohli tak tuto práci zrealizovat.

Anotace

Bakalářská práce se zaměřuje na synestezii a její jazykové projevy. V teoretické části je charakterizována z psychologického a lingvistického hlediska. Práce uvádí různé projevy synestezie a možnosti jejího metaforického vyjádření v každodenním jazyce a v uměleckém textu. Konkrétní příklady synestetických metafor jsou doloženy na impresionistických a symbolistických textech. Na základě jejich excerptce jsou identifikovány synestetické smyslové modalities a jejich metaforické vyjádření. Praktická část je založena na dotazníkovém šetření, které zjišťuje povědomí pokusných osob o synestezii a schopnost její identifikace v uměleckém textu. Výsledky výzkumu jsou porovnány s teoretickými východisky.

Klíčová slova: synestezie, kognitivní lingvistika, smyslové modalities, metafora, synestetická metafora, symbolismus, impresionismus, český jazyk

Annotation

The bachelor's thesis focuses on synesthesia and its linguistic manifestations. In the theoretical part, synesthesia is characterized from a psychological and linguistic point of view. The work presents various manifestations of synesthesia and the possibilities of its metaphorical expression in everyday language and artistic text. Concrete examples of synesthetic metaphors are attested in Impressionist and Symbolist texts. Based on their excerpt, synesthetic sensory modalities and their metaphorical expression are identified. The practical part is based on a questionnaire survey that ascertains the subjects' awareness of synesthesia and the ability to identify it in an artistic text. The research results are compared with the theoretical starting points.

Keywords: synesthesia, cognitive linguistics, sensory modalities, metaphor, synesthetic metaphor, symbolism, impressionism, Czech language

Obsah

ÚVOD	10
TEORETICKÁ ČÁST PRÁCE.....	11
1 Synestezie	11
1.1 Vymezení pojmu	11
1.2 Charakteristické rysy.....	12
1.2.1 Spojení spouštěč-průvodce	12
1.2.2 Idiosynkratičnost a automaticnost	12
1.2.3 Konzistentnost	13
1.3 Synestetik.....	13
1.4 Synestetické typy.....	14
1.4.1 Jazykové synestezie.....	16
1.4.1.1 Typ jazykové jednotky > barvy	16
1.4.1.2 Typ jazykové jednotky > chutě.....	18
1.5 Psychologické hledisko.....	19
1.5.1 Původ synestezie.....	19
1.5.1.1 Pohled psychologie	20
1.5.1.2 Pohled neurovědy.....	20
1.5.1.3 Shrnutí.....	21
1.6 Lingvistické hledisko	22
1.6.1 Synestezie jako metafora.....	23
1.6.1.1 Synestetická metafora v každodenním životě.....	24
1.6.2 Synestezie jako přirovnání.....	25
2 Umělecké směry bohaté na synestezii	25
2.1 Impresionismus.....	26
2.1.1 Vymezení pojmu	26
2.1.2 Impresionismus jako umělecký směr	26
2.1.3 Impresionismus v literatuře	27
2.1.4 Synestezie v impresionistické tvorbě	28
2.1.4.1 Francouzská tvorba	28
2.1.4.2 Česká tvorba.....	29
2.2 Symbolismus	30
2.2.1 Vymezení pojmu	30
2.2.2 Symbolismus jako umělecký směr	31

2.2.3	Symbolismus v literatuře	32
2.2.4	Synestezie v symbolistické tvorbě.....	32
2.2.4.1	Francouzská tvorba	33
2.2.4.2	Česká tvorba.....	35
2.3	<i>Shrnutí</i>	37
3	Typologie mísení smyslových modalit	38
3.1	<i>Smyslové modalit y a jejich metaforické vyjádření</i>	38
3.1.1	Zrak.....	39
3.1.2	Sluch.....	39
3.1.3	Čich.....	40
3.1.4	Hmat	40
3.1.5	Chuť	41
3.2	<i>Vztah smyslových modalit a emocí</i>	41
3.3	<i>Tendence míchání smyslových modalit v poezii</i>	42
3.4	<i>Shrnutí</i>	42
	PRAKTICKÁ ČÁST PRÁCE	44
4	Dotazníkové šetření.....	44
4.1	<i>První část – metadata</i>	44
4.2	<i>Druhá část – pojem synestezie</i>	45
4.3	<i>Třetí část – slovní spojení</i>	47
4.4	<i>Čtvrtá část – souvislý text</i>	49
4.5	<i>Pátá část – percepce synestezie</i>	52
5	Porovnání výsledků dotazníkového šetření s teoretickou částí.....	54
5.1	<i>Charakteristika respondentů</i>	54
5.2	<i>Slovní spojení</i>	54
5.3	<i>Souvislý text</i>	55
5.3.1	<i>Otevřené otázky</i>	56
5.4	<i>Percepce synestezie</i>	56
5.5	<i>Shrnutí dotazníku</i>	57
	ZÁVĚR.....	58

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	61
<i>Primární literatura</i>	<i>61</i>
<i>Sekundární literatura.....</i>	<i>61</i>
<i>Online slovníky</i>	<i>64</i>
PŘÍLOHA.....	65
<i>Dotazník.....</i>	<i>65</i>

ÚVOD

Synestezie, jako specifický způsob vnímání, je předmětem zájmu vědců několik set let. Dříve tento fenomén ještě nedostal vlastního názvu, avšak o propojování smyslů se bádalo již za dob Aristotela. Synestezie, jak ji známe dnes, je intenzivně zkoumána od konce 19. století¹ a dodnes je jedním z velikých témat spousty vědců, ať už z oboru neurologie či psychologie. Nejenže nám vypovídá o tom, jak funguje lidské vnímání, ale také jak funguje běžný jazyk a jeho percepce.² Tato bakalářská práce se zaměřuje primárně na synestezii ve vztahu k jazyku. Jejím cílem je předložit doklady synestezie ve vybraných literárních impresionistických a symbolistických děl a na jejich základě charakterizovat jazykové prostředky, kterými jsou projevy synestezie vyjadřovány.

Práce je rozdělena na dvě části. V části první, teoretické, bude vymezen pojem synestezie a její charakteristické rysy. Zaměříme se na synestetiky, tj. osoby se schopností synestezie, a rozebereme problematiku s jejich diagnostikou, určením přibližného počtu, a u kterého pohlaví se synestezie objevuje častěji. Popíšeme různé typy synestezí, primárně jazykové – tzn. ty, které se vážou na jazyk. Poté se na synestezii podíváme z psychologického hlediska. Ukážeme, jak na původ tohoto jevu nahlíží neurověda a psychologie a jak některé přístupy považují synestezii za vývojovou poruchu, zatímco jiné za odlišný způsob vnímání. Dále se již budeme věnovat lingvistickému hledisku, kde popíšeme metaforické způsoby vyjádření synestezie a vyjádření formou přirovnání. V další kapitole představíme impresionismus a symbolismus jako umělecké směry bohaté na synestezii. Následně tento jev doložíme ve vybraných dílech francouzských a českých autorů. V poslední kapitole teoretické části na základě excerpce jazykových vyjádření synestezie se pokusíme určit jednotlivé smyslové modalities a jejich metaforické vyjádření, včetně jejich mísení.

Druhá část práce, praktická, bude zaměřena na přístupy pokusných osob k synestezii, na jejich povědomí o jevu a na schopnost percepce synestezie v textu. K tomu bude využito dotazníkové šetření orientované na synestetické metafory. Výsledky dotazníkového šetření budou pak následně porovnány s fakty představenými v teoretické části.

¹ RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Mozek a jeho tajemství aneb Pátrání neurologů po tom, co nás činí lidmi*. Přeložila Helena Čížková. Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-080-8. s. 106.

² SIMNER, Julia. Beyond perception: synaesthesia as a psycholinguistic phenomenon. *Trends in cognitive sciences*. 2007, **11**(1), s. 23.

TEORETICKÁ ČÁST PRÁCE

V teoretické části práce vymezíme pojem synestezie. Zaměříme se na ni z psychologického hlediska, především na její původ z pohledu neurovědy a psychologie. Primární část práce se bude věnovat lingvistickému hledisku, kde synestezii předvedeme jako metaforický výraz či přirovnání. Synestezii v jazyce poté doložíme ve vybraných impresionistických a symbolistických literárních dílech a na základě jejich excerptce určíme smyslové modality a jejich metaforické vyjádření. Většina získaných fakt nadále poslouží jako podklad pro praktickou část.

1 Synestezie

„Chuť masa je pro mě tmavě modrá. Vůně mandlí je pro mě světle oranžová. A když slyším hrát saxofony, hudba vypadá jako plovoucí, zavěšená hadí koule ze stočených rozsvícených neonových trubic.“³ – Sean Day

1.1 Vymezení pojmu

Termín *synestezie* vychází ze spojení dvou řeckých slov „syn“ (česky *spolu*) a „aes-thesia“ (česky *pocit, vnímání*), jenž ve volném překladu znamená *spoluvnímání, propojení smyslů*. Při synestetickém vnímání se jedná o propojení dvou, nebo více základních vjemů člověka (zrak, čich, sluch, chuť, hmat) a jejich současné prolínání a působení zároveň. Radkin Honzák definuje synestezii jako *„pojem označující skutečnost, že podnět z jedné smyslové nebo kognitivní oblasti vyvolá vjem v jiné smyslové oblasti, která není primárně aktivována.“⁴* Příkladem toho spojení je „slyšení barev“ či „zvukové vidění“.

Problém nastává v detailnější definici, jelikož výzkum synestezie vyžaduje multidisciplinární přístup. Zkoumá se v rámci neurovědy a psychologie, ve výtvarném umění, lingvistiky či hudbě. Obecná definice se dále specifikuje podle aplikace v určité disciplíně. V neurovědě se jedná o proces probíhající v mozku, v psychologii ji někteří psychologové považují za vývojovou poruchu, ve výtvarném umění a hudbě se mluví o synestezii jako o daru a nadání, a v lingvistice se jedná o básnický trop. Vzhledem k tématu této práce se soustředíme

³ původní znění: „*To me, the taste of beef is dark blue. The smell of almonds is pale orange. And when tenor saxophones play, the music looks like a floating, suspended coiling snake-ball of lit-up purple neon tubes.*“ viz DAY, Sean. *Some Demographic and Socio-cultural Aspects of Synesthesia*. In: ROBERTSON, Lynn C. *Synesthesia: Perspectives from Cognitive Neuroscience*. Oxford University Press, 2004. ISBN 978-0195166231. s. 11. (vlastní překlad)

⁴ HONZÁK, Radkin. Synestezie: přehled současných poznatků. In *Psychiatrie pro praxi*. 2010, **11**(4), s. 152.

převážně na psychologické a lingvistické hledisko a definice v každé disciplíně detailněji probereme.

1.2 Charakteristické rysy

Jan Chromý je přesvědčen, že definice synestezie pouze jako „propojení smyslů“ je pro lingvistické potřeby nedostatečná, a tak ve své publikaci *Synestezie a její lingvistické aspekty* zmiňuje další termíny. Mezi ně patří spojení mezi prvním a druhým vjemem (a jejich odlišení) a vlastnosti synestezie jako idiosynkratičnost a automaticnost. Dále zmiňuje konzistentnost, která je klíčová při synestetické diagnostice. Tyto rysy blíže vyložíme.

1.2.1 Spojení spouštěč-průvodce

Aby mohla proběhnout synestezie, musí být přítomny minimálně dva smyslové vjemy. Tyto vjemy je však potřeba od sebe odlišit. První vjem se v anglické terminologii nazývá „*inducer*“ (Chromý ho překládá jako „*spouštěč*“). Jeho prezenze vyvolává další smyslový vjem. Může to být libovolný smyslový podnět, například barva, zvuk, pach, chuť, písmeno, číslice nebo abstraktní pojem (př. teplota, vlastnosti, velikost bot, měsíce či dny, aj.). Vjem, který je vyvoláván jako druhý, se v anglické terminologii nazývá „*concurrent*“ (česky, opět podle Chromého, „*průvodce*“). Funguje jako reakce na spouštěč, kterým je vyvolána smyslová asociace. Opět se může jednat o barvu, zvuk, chuť či pocit doteku, které jsou jasně dané a spojené se spouštěčem.⁵

1.2.2 Idiosynkratičnost a automaticnost

Dalšími charakteristickými rysy nutnými pro definici synestezie jsou podle Chromého idiosynkratičnost a automaticnost. Spojení mezi spouštěčem a průvodcem je osobité u každého jedince, a proto se liší i styl testování jednotlivců.⁶ Mohou mít ovlivněné stejné vjemy a mít stejný typ synestezie, avšak vždy se jedná o jiný spouštěč a jiného průvodce. Například u typu synestezie *zvuk > barva* může zvuk houslí vyvolat červenou barvu, jindy barvu fialovou. V některých případech zvuk houslí jako spouštěč nefunguje a nevyvolává barvu žádnou, ale spouštěčem může být naopak zvuk piana, který vyvolá barvu žlutou. Touto jedinečností Chromý míní idiosynkratičnost.

⁵ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects In: *Československá psychologie*. 2010, 54(4). s. 381-382.

⁶ WARD, Jamie a CYTOWIC, Richard. Synesthesia and Language. In *Concise encyclopedia of brain and language*. Oxford: Elsevier Ltd, 2006. ISBN 978-0-08-096498-0. s. 372.

Automaticností se rozumí to, že synestezie není ovlivnitelná jedincem, ale objevuje se mimovolně. Ve chvíli, kdy jedinec narazí na spouštěč, automaticky se mu projeví průvodce, aniž by to sám ovlivnil.⁷

1.2.3 Konzistentnost

Posledním rysem charakteristickým pro synestezii je konzistentnost. Každá synestezie je originální svými spouštěči a průvodci, kteří se časem málokdy mění. Jako příklad tohoto tvrzení poslouží typ synestezie, který není veřejnosti příliš známý. Jedná se o spojení grafému s barvou, tedy typ synestezie *grafém > barva* (více v kapitole 1.4), ve kterém grafém funguje jako spouštěč a vyvolává barvu (průvodce). Pokud tedy u některých jedinců s tímto typem funguje např. písmeno „A“ jako spouštěč a průvodcem je červená barva, je tomu tak vždy, kdy jedinec zahlédne písmeno „A“ – pouze ojediněle se jedinci ukáže např. jako žluté. Konzistence synestetických spojení je klíčová především pro diagnostiku synestezie. I jedinci, kteří nemají schopnost synestezie, mohou mít některá slova spojená s barvami (příkladem písmeno „Č“ může být červené, protože začíná stejnou souhláskou. U nich je však většinou pouze 30% šance, že po určité době (zpravidla se uvádí týden) bude průvodce, tedy červená barva, stejný.⁸ Právě tato konzistence po určitém čase odhalí, zda se opravdu jedná o synestezii, či jen jedincovy vlastní konotace a asociace.

1.3 Synestetik

Jedinec, který má schopnost synestezie, se nazývá *synestetik*. Dokáže slyšet barvy, poznat různé tvary podle určité barvy nebo cítit zvuk. Tento fenomén nelze uměle vyvolat mimo užití látek ovlivňujících nervový systém (např. LSD, předávkování sildenafilem, kanabisem atp.). Je z velké části vrozený a postihuje člověka celý život.

Určit přibližný počet synestetiků na světě je poměrně těžké. Mnoho z nich ani neví, že tuto kondici mají. Smíšené vnímání je pro ně přirozené a ani si neuvědomují, že ostatní mohou mít vnímání zcela jiné. Na základě studií se předpokládá, že se jedná o 2–4 % populace.⁹ Existují veliké spory s určením, u jakého pohlaví se synestezie objevuje častěji, jestli u žen či mužů. Různé výzkumy tvrdí, že se synestezie objevuje častěji u žen, ale s velice rozdílnými poměry (někdy 3:1, 5:2 atp.) – vždy však v prospěch žen. Honzák uvádí, že se synestezie projevu u žen

⁷ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects In: *Československá psychologie*. 2010, 54(4). s. 382.

⁸ WARD, Jamie a CYTOWIC, Richard. Synesthesia and Language. In *Concise encyclopedia of brain and language*. Oxford: Elsevier Ltd, 2006. ISBN 978-0-08-096498-0. s. 371.

⁹ NELSON, Angela. *Synesthesia*. WebMD. 2005.

až šestkrát častěji. Někteří vědci proto hovoří o možnosti, že se synestezie váže s chromozomem X.¹⁰ Julia Simner tvrdí, že tyto odhady nemusí být zcela pravdivé, jelikož se vždy jednalo o respondenty, kteří se do výzkumu zapojili dobrovolně na základě inzerátů a jejich vlastní volby. Je možné, že ženy mohou mít větší zájem zapojit se do výzkumu nežli muži, což může zkreslovat celkový výsledek.¹¹

1.4 Synestetické typy

Synestezie má několik podob a na světě nenalezneme dva jedince s úplně totožnou synestézií (řečeno s nadsázkou).¹² Každý má své vlastní originální spojení spouštěč-průvodce. Jamie Ward zmiňuje, že až 40 % synestetiků má několik druhů synestezie najednou,¹³ které se mohou vzájemně ovlivňovat a měnit svou podobu.

Obecněji lze jednotlivé druhy synestezie rozdělit podle toho, jaký vjem je vyvolán jako první – tedy, o jaký spouštěč se jedná – a jaký vjem vyvolává jako druhý – tedy průvodce. Prvním příkladem je synestezie *sluchový vjem > zrakový vjem*, neboli „barevné slyšení“. Synestetik s tímto typem synestezie při poslechu hudby vidí různé barvy, které se vážou na určité tóniny či styl hudby. Baron-Cohen rozlišuje dva typy. V jednom případě této synestezie se jedná pouze o hudbu a hudební nástroje, v druhém o všechny možné zvuky.¹⁴ *Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales* pro tento typ spojení užívá název *synopsie*.¹⁵ Dalším příkladem je synestezie *zrakový vjem > chuťový vjem*. Některá slova mohou vyvolávat chutě, např. kyselost, sladkost, ale i nechuť. Jsou zaznamenané i druhy synestezie, které se pojí s hmatem, např. *zrakový vjem > hmatový vjem*. Synestetici s tímto typem při četbě určitých slov pociťují doteky na různých místech těla s různou intenzitou.¹⁶ Velice častým případem (v některých publikacích dokonce nejčastějším) je typ *časové jednotky > barva*, někdy také „*kalendářová synestezie*“. Jedinci mají spojené časové úseky (dny, měsíce, roky) s barvami, například měsíc leden je pro ně světle modrý a minuta sytě oranžová. Nevztahuje

¹⁰ HONZÁK, Radkin. Chuť tónu, barva číslo: Synestezie – dar, o němž se moc nemluví. In *Vesmír*. 2009/12, 88(139), s. 781.

¹¹ Simner in CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects In: *Československá psychologie*. 2010, 54(4), s. 383.

¹² DAY, Sean. Some Demographic and Socio-cultural Aspects of Synesthesia In *Synesthesia: Perspectives from cognitive neuroscience*. Oxford University Press, 2005. ISBN 978-0195166231., s. 13.

¹³ WARD, Jamie a CYTOWIC, Richard. Synesthesia and Language. In *Concise encyclopedia of brain and language*. Oxford: Elsevier Ltd, 2006. ISBN 978-0-08-096498-0. s. 371.

¹⁴ BARON-COHEN, Simon a John E. HARRISON. *Synaesthesia: classic and contemporary readings*. Cambridge: Wiley-Blackwell, 1997. ISBN 978-0631197645.

¹⁵ původní znění: „*Forme de synesthésie où la perception d'un son entraîne la perception d'une couleur*“. (<https://www.cnrtl.fr/definition/synopsie>)

¹⁶ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects In: *Československá psychologie*. 2010, 54(4). s. 382.

se to pouze na barvy, ale s určitými daty mohou mít i specifické zvukové či hmatové asociace. Při typech synestezie se nemusí vždy jednat o dva odlišné smysly, existují i synestezie typu *zrakový vjem > zrakový vjem*. Synestetici vidí čísla a písmena barevně, i když jsou napsané černou barvou. Jednotlivé typy synestezí se pro detailnější určení dále dělí na „podtypy“, např. na *grafém > barva*, *osoba > barva*, *zvuk > barva* atp. Ne vždy totiž každý zrakový vjem vyvolá vjem další.

Určit přesný počet druhů synestezí je velice náročný, jelikož každý vědec má na tento fenomén jiný pohled. Navíc, „*žádné rozdělení synestezie není možné brát definitivně, žádné oficiální dělení neexistuje.*“¹⁷ Sean Day prováděl synestetický výzkum v roce 2001, a díky 572 respondentům doložil 35 různých druhů synestezí. Poznamenal, že další 4 existující druhy se u těchto respondentů neobjevily, což by dohromady činilo až 39 druhů.¹⁸ Chromý namítá, že je zcela „*běžné, že se u jedné osoby projevuje více synestezí najednou,*“¹⁹ avšak většinou se jedná o typově podobné synestezie. Tvrdí, že velice často mají synestetici typově stejné spouštěče a průvodce, jen se mezi sebou liší v intenzitě. Někteří jedinci daný typ prožívají více a někteří zase méně.²⁰ V takovém případě by se mohlo o synestezii uvažovat jako o spektru. Pro naše potřeby postačí dělení, které uvedli Cytowic a Eagleman (viz *Tabulka 1*) v knize *Wednesday is indigo blue*, kde uvedli 18 druhů a jejich frekvenci v procentech.

Tabulka 1: Frekvence různých typů synestezí. Převzato z Cytowic R. E., Eagleman D. M.: Wednesday is indigo blue.²¹

Druh synestezie	v %
grafémy > barvy	66,5
časové jednotky > barvy	22,8
hudební tóny > barvy	18,8
jakékoli zvuky > barvy	14,5
fonémy > barvy	9,9
noty zapsané v partituře > barvy	9,6
vůně > barvy	6,8
chutě > barvy	6,6

¹⁷ KOTLÍKOVÁ, Tereza. *Synestezie jako motivační nástroj umělecké kreativity*. Brno, 2019. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Martin Flašar, Ph.D. s. 19.

¹⁸ DAY, Sean. Some Demographic and Socio-cultural Aspects of Synesthesia In *Synesthesia: Perspectives from cognitive neuroscience*. Oxford University Press, 2005. ISBN 978-0195166231. s. 15.

¹⁹ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects In: *Československá psychologie*. 2010, 54(4). s. 382.

²⁰ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects In: *Československá psychologie*. 2010, 54(4). s. 382.

²¹ CYTOWIC, Richard a EAGLEMAN, David. *Wednesday is indigo blue*. MIT Press, 2009. ISBN 978-0262-01279-9. s. 24.

zvuky > chutě	6,2
bolestivé pocity > barvy	5,8
osoby > barvy	5,5
dotyk, hmatový pocit > barvy	4,0
zvuky > hmatové pocity	4,0
tepelný vjem > barvy	2,4
jakékoli (i nehudební) zvuky > chutě	1,8
orgasmus > barvy	1,0
emoce > barvy	1,0
chutě > hmatové vjemy	0,4

Výsledky tohoto výzkumu ukazují, že nejčastějším druhem synestezie je *grafémy > barvy*, a to až 66,5 %, což činí více jak polovinu respondentů se synestezii. Společně s druhou nejčastější synestezii *časové jednotky > barvy* lze obecně tvrdit, že nejvíce frekventovaným typem synestezie je barevné vidění čísel a písmen, a poté barevné slyšení. Nejběžnějším průvodcem se podle tabulky zdá být barva, jež se objevuje u 13 zmíněných druhů z 18.

1.4.1 Jazykové synestezie

Pro účely této práce je důležité zaměřit se primárně na druhy synestezii, ve kterých figurují jednotky jazyka. Obecně se velice často jedná o typ *zrakový vjem > zrakový vjem*, nebo *zrakový vjem > chuťový vjem*. V některých případech je možný i typ *zvukový vjem > zrakový vjem*, pokud jedince ovlivňuje mluvená forma jazyka. Pro detailnější určení se dále dělí na *grafém > barva, slovo > barva, číslice > barvy, písmena > barvy* atp. Mezi základní a zároveň nejhojněji zastoupené jazykové synestezie podle Cytowice a Eaglemana (viz *Tabulka 1*) patří synestezie *grafém > barvy, slova > barvy* a *slova > chutě*. Chromý ve své publikaci o synestezii píše, že první dva typy se velice často objevují společně, a proto volí obecnější pojmenování *jazykové jednotky > barvy* a *jazykové jednotky > chutě*.²²

1.4.1.1 Typ jazykové jednotky > barvy

Synestezie *jazykové jednotky > barvy* je obecně nejvíce frekventovaným typem synestezie. U tohoto typu figurují jako spouštěč jakékoliv jazykové jednotky – písmena, číslice, slova, celé

²² CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, 54(4), s. 386

věty, a v některých případech i interpunkce, braillovo písmo a noty zapsané v partituře. Jedinec vidí tyto jednotky barevně, a tak se tomuto typu někdy také říká „barevné vidění“.

Synestezii tohoto typu může vyvolat několik aspektů. Chromý tvrdí, že jedince může ovlivňovat psaná i mluvená forma jazyka (grafémy i fonémy), pokud se jedná o číslice, tak jejich hodnota, a v případě slov jejich pojem.²³ Ohledně číslic Ward namítá, že arabské číslice mají pro synestetiky běžně jinou barvu nežli římské, i když mají stejnou hodnotu.²⁴ Při vyvolání synestezie také záleží na grafické podobě písma – míněno, jaký font je použit (např. prototypičtější fonty jako Times New Roman a Arial navozují sytější barvu) a zda je písmeno psáno jako majuskule, či minuskule. Roli hraje i jazyk písma a jejich specifická písmena (tj. němčina a písmena s přehláskou) a typ písma (jako je latinka či azbuka). Některá mohou vyvolávat intenzivnější barvy než jiné.²⁵ Pokud se jedná o slova, často jejich barevnost ovlivňuje počáteční písmeno či slabika slova. Ward jako příklad zmiňuje anglická slova *psychology*, *photograph* a *poetry*. I když se od sebe foneticky liší, všechna slova vyvolávají stejnou barvu jako jejich počáteční písmeno. Pokud pro synestetika písmeno „P“ má barvu modrou, všechna tato slova budou vypadat modře.²⁶

Všechny výše zmíněné jazykové jednotky mohou ovlivňovat synestetika a vyvolávat různé barvy. U jazykové synestezie „platí, že slova bývají zbarvena holisticky, mají jednu barvu, tj. nejedná se obvykle o součet barev jednotlivých grafémů, z nichž se slovo skládá, nebo o postavení různých barev vedle sebe.“²⁷ Problém nastává při jejich jazykovém popisu. Většinou jsou příliš specifické a synestetikům se těžce popisují. Slova mají barvu např. *nudnou žlutou*, *oranžovou jako lízátko*, *hutně červenou jako guma* apod.

U tohoto typu se synestetici zpravidla dělí na dva typy podle způsobu prožívání synestetických zkušeností – *asociátoři* a *projektoři*. Asociátoři vnímají smyslový vjem (př. písmeno, zvuk), který se jim automaticky spojí s dalším smyslovým dojmem (př. barva). Vše se odehrává v jejich mysli (angl. *in the mind's eye*) a zážitky jsou spojeny s vnitřním vnímáním jako představa. Projektoři naopak vnímají synestetické zážitky prostorově a reálně. Smyslové dojmy pociťují, jako by byly fyzicky přítomné v prostoru kolem nich a byly reálnými

²³ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 386

²⁴ WARD, Jamie a CYTOWIC, Richard. Synesthesia and Language. In *Concise encyclopedia of brain and language*. Oxford: Elsevier Ltd, 2006. ISBN 978-0-08-096498-0. s. 371.

²⁵ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 386.

²⁶ WARD, Jamie a CYTOWIC, Richard. Synesthesia and Language. In *Concise encyclopedia of brain and language*. Oxford: Elsevier Ltd, 2006. ISBN 978-0-08-096498-0. s. 371.

²⁷ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 387.

objekty, čímž je pro ně mnohem obtížnější ignorovat barvu, která se jim pomocí nich promítá. Projektoři mají tendenci vnímat synestetické podněty jako něco, co existuje mimo jejich vlastní smysl.²⁸

1.4.1.2 Typ jazykové jednotky > chutě

Tento typ synestezie je velice podobný typu *jazykové jednotky > barvy*, jelikož spouštěčem jsou stejné jazykové jednotky. Rozdíl mezi nimi je ten, že u typu *jazykové jednotky > barvy* hlavní roli hraje grafická podoba jednotek, zatímco u typu *jazykové jednotky > chutě* je důležitější jejich zvuková podoba. Jako průvodce je následně vyvolána smyslová chuť (např. slovo *bezpečí* chutná jako *toast lehce pomazaný máslem* a jméno *Filip* chutná jako *ne úplně zralý pomeranč*).²⁹ Stejně tak, jako u typu *jazykové jednotky > barvy*, mají jedinci často problém s jazykovým popisem chutí, jelikož jsou příliš specifické.³⁰

Chromý podotýká, že v některých případech je důležitým aspektem naučená jídelní terminologie jedince. Ve své publikaci zmiňuje J. Warda a J. Simner, kteří „*mimo jiné ukázali, že synestézie slova > chutě může být založena na zvukové podobnosti slova a názvu jídla – konkrétně jde o opakování určitých fonematických vzorců, např. slovo union asociuje chuť cibule (onion), nebo jméno Barbara asociuje chuť rebarbory (rhubarb)*“.³¹ Jamie Ward zmiňuje další příklad z anglické terminologie – slovo *Sydney* chutná jako játra (*kidney*), slovo *super* chutná jako rajčatová polévka (*tomato soup*), a slova *marriage*, *village* a *college* mají díky stejnému koncovému fonému chuť sandwiche s kousky klobásy (*sausage sandwich*).³² Díky tomu bychom mohli dojít k závěru, že vnímání chutí u synestetiků s typem *jazykové jednotky > chutě* se zdají být spojené s abstraktivním kognitivním myšlením, „*jako případ přímé interakce mezi kognicí a vnímáním*“.³³

²⁸ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 386.

²⁹ WARD, Jamie a CYTOWIC, Richard. Synesthesia and Language. In *Concise encyclopedia of brain and language*. Oxford: Elsevier Ltd, 2006. ISBN 978-0-08-096498-0. s. 372.

³⁰ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 383.

³¹ Ward a Simner In CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 388.

³² WARD, Jamie a CYTOWIC, Richard. Synesthesia and Language. In *Concise encyclopedia of brain and language*. Oxford: Elsevier Ltd, 2006. ISBN 978-0-08-096498-0. s. 372.

³³ původní znění: ... „*as a case of direct interaction between cognition and perception*“ viz GRAY, Brian F. a Julia SIMNER. Synesthesia and release phenomena in sensory and motor grounding. Cases of disinhibited embodiment? In *Frontiers of Psychology*. 2015, **6**(54). s. 1.

1.5 Psychologické hledisko

Synestezie je předmětem zájmu vědců od konce 19. století, kdy první výzkum synestezie uskutečnil bratranec Charlese Darwina Francis Galton.³⁴ Soustavně je zkoumána zhruba až od poloviny 80. let 20. století. „Výzkum synestezie po prvotním zájmu několika desetiletích poklesl, protože synestezie byla považována pouze za produkt obrazotvornosti (...) a ani synestetici (...) si nebyli jisti, zda se přece jen nejedná o petrifikovanou vzpomínku nebo zvýšenou fantazii.“³⁵ Veliký zájem o synestezii opět začal především s vydáváním publikací britského psychologa a profesora Simona Baron-Cohena a amerického neurovědce Richarda Cytowice z konce 20. století, kteří se fenoménu synestezie hojně věnují dodnes. S výzkumem synestezie je dnes spojeno několik dalších jmen, především Vilayanur S. Ramachandran, Ed Hubbard, Sean Day, Julia Simner a spousta dalších. Z českých řad je nejvýznamnější osobností Jan Chromý. Díky výzkumům těchto lidí „dnes existuje prakticky celé vědní odvětví specializované na studium synestezie, jehož plodem je již více než desítka knih věnovaných tomuto tématu.“³⁶ Podle Karla Černockého lze synestezii vysvětlit vždy pouze na základě psychické spojitosti, nikoliv tělesné,³⁷ jelikož je spojena s neurologickými procesy v mozku, a proto nelze brát fyzické hledisko v potaz.

1.5.1 Původ synestezie

Studiem synestezie se zabývají vědci z mnoha různých disciplín. Její původ je velmi důležitý, jelikož má klíčový význam pro pochopení vývoje lidského vnímání.³⁸ Synestezie existuje pouze na základě psychické spojitosti,³⁹ a proto jsou pohledy psychologie a neurovědy primární. Vzhledem k odlišnému předmětu zájmu jejich hypotézy nahlíží na fenomén synestezie jiným způsobem. Nelze tak přijmout jednu obecnou hypotézu a jednotně určit, odkud synestezie pochází.⁴⁰ Důležité je vzít v úvahu oba pohledy. Některé hypotézy zmíníme a následně rozebereme.

³⁴ RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Mozek a jeho tajemství aneb Pátrání neurologů po tom, co nás činí lidmi*. Přeložila Helena Čížková. Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-080-8. s. 106.

³⁵ HONZÁK, Radkin. Synestezie: přehled současných poznatků. In *Psychiatrie pro praxi*. 2010, **11**(4), s. 152

³⁶ RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Mozek a jeho tajemství aneb Pátrání neurologů po tom, co nás činí lidmi*. Přeložila Helena Čížková. Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-080-8. s. 105.

³⁷ ČERNOCKÝ, Karel. *Psychologický slovník*. Praha: Česká grafická Unie, 1940. s. 203.

³⁸ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 384.

³⁹ ČERNOCKÝ, Karel. *Psychologický slovník*. Praha: Česká grafická Unie, 1940. s. 203.

⁴⁰ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 384.

1.5.1.1 Pohled psychologie

Jedna z radikálních hypotéz psychologie je tzv. „neonatal synaesthesia“ od kanadské psychologičky Daphne Maurer z roku 1993. Tvrdí, že jakýkoliv novorozenec je synestetik. Předpokládá, že nově narozené děti nedokáží rozdělit smysly od sebe, ale naopak je vnímají společně. Postupem věku se ale učí, jak jednotlivé smysly diferenciovat, až synestezie úplně vymizí.⁴¹

O 3 roky později představil svoji hypotézu „cross-modal-transfer“ britský psycholog Simon Baron-Cohen, který smýšlí podobně. Vychází z přesvědčení, že smysly nejsou od narození plně oddělené. Malé děti mají schopnost rozpoznávat předměty podle jejich vzhledu, i když je předtím nikdy neviděly a mohly je pouze osahat.⁴² Tedy během určitého období vývoje mohou děti úspěšně identifikovat předměty pomocí více než jednoho smyslu, což poukazuje na propojenost mezi různými smysly.

Na základě obou hypotéz lze tvrdit, že každý jedinec je do určitého věku synestetikem. Pokud se ale synestezie projevuje i u dospělého jedince, tak „osoba ve svém vývoji nedokázala smysly dostatečně rozlišit.“⁴³ Zastánci takových hypotéz pak věří, že synestezie je vývojová porucha vnímání.

1.5.1.2 Pohled neurovědy

Důležité je zmínit hypotézu, která nahlíží na synestezii jako neurobiologický proces probíhající v mozku. Pokud se synestezie diagnostikuje u jednoho člena rodiny, je podle studií velice pravděpodobné, že se objeví u dalšího člena rodiny.⁴⁴ Vezmeme-li v potaz hypotézu Maurer, která tvrdí, že se jedná o vývojovou poruchu, jak je tedy možné, že se synestezie přenáší v rodině? S hypotézou, která je reakcí na tuto otázku, přišel neurovědec Vilayanur S. Ramachandran se svým studentem Edem Hubbardem. Věřil, že se nejedná o fenomén, který nebyl dostatečně naučen, ale o genetickou mutaci. Ve své knize *Krátký výlet po lidském vědomí* píše, že synestezie je „způsobena překřížením mezi oblastmi fuziformního závitu zodpovědnými za čísla a barvy kvůli dědičné genetické abnormalitě.“⁴⁵ Jinými slovy,

⁴¹ ROBERTSON, Lynn C. *Synesthesia: Perspectives from Cognitive Neuroscience*. Oxford University Press, 2004. ISBN 978-0195166231. s. 193.

⁴² CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 385.

⁴³ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 385.

⁴⁴ WARD, Jamie. *The Frog Who Croaked Blue: Synesthesia and the Mixing of the Senses*. Routledge, 2008. ISBN 9781135249571. s. 6.

⁴⁵ RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Krátký výlet po lidském vědomí*. Praha: Portál, s.r.o., 2016. 190 s. ISBN 978-80-262-1013-9. s. 33.

fuziformní závit obsahuje dvě oblasti – jedna zpracovává a analyzuje informace o barvách, druhá reprezentuje vizuální grafémy číslic. Díky tomu, že se nachází velmi blízko sebe, se lze domnívat, že mezi nimi může docházet k překřížení a vzájemnému ovlivňování – v některých publikacích a výzkumech též „crossmodal“.⁴⁶

1.5.1.3 Shrnutí

Ohledně synestezie existuje několik hypotéz a otázka jejího původu poutá pozornost odborníků již delší dobu. Některé hypotézy se navzájem vylučují a některé na tento fenomén nahlíží stejným způsobem a podporují své teze. „Většinově [se] shodnou alespoň na jedné věci: Synestézie se zdá být geneticky podmíněná, v jedné rodině je často několik synestetiků.“⁴⁷ Pokud má synestezii několik rodinných členů zároveň, tak mohou mít úplně jiné synestetické druhy i celkové vnímání. Pro matku může být například její jméno *Markéta* žluté, avšak pro jejího syna může být její jméno *Markéta* sytě fialové.⁴⁸

Obecně synestezie není vnímána jako psychická porucha nebo patologický stav, ale spíše jako odlišné vnímání světa, byť některé hypotézy tvrdí opak. Synestezie nijak neohrožuje zdraví jedinců, a tak ji nelze klasifikovat jako poruchu. Synestetici ji naopak využívají ke svému prospěchu při práci, především umělci. Marcus R. Watson et al. dokonce navrhuje, že hlavním důvodem rozvoje synestetických spojení mezi spouštěčem a průvodcem je jejich užitečnost pro zvládnutí určitých učebních úkolů.⁴⁹ Existují však případy, při kterých je synestezie jedincům spíše na obtíž. Díky některým spouštěčům mohou zažívat příliš mnoho průvodních vjemů najednou a déle je zpracovávat. *National Autistic Society* navíc uvádí, že synestezie je velice častá u lidí s diagnostikovaným autismem. Především se jedná o typ *zvuk > dotek*, neboli „cítění zvuku“. Při poslechu zažívají doteky na celém těle s různou intenzitou.⁵⁰

Většinově přijímaná hypotéza o původu synestezie je od neurovědce V. S. Ramachandrana, která hovoří o překřížení mezi oblastmi fuziformního závitu. I tak se ale tento způsob původu nepřijal jako oficiální a dodnes je předmětem zájmu několika vědců.⁵¹

⁴⁶ RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Krátký výlet po lidském vědomí*. Praha: Portál, s.r.o., 2016. 190 s. ISBN 978-80-262-1013-9. s. 34.

⁴⁷ CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, **54**(4), s. 385

⁴⁸ WARD, Jamie. *The Frog Who Croaked Blue: Synesthesia and the Mixing of the Senses*. Routledge, 2008. ISBN 9781135249571. s. 6.

⁴⁹ WATSON, Marcus R. et al. The prevalence of synaesthesia depends on early language learning. In *Consciousness and Cognition*. 2017, Volume **48**, s. 214.

⁵⁰ BOGDASHINA, Olga. *Synaesthesia in autism*. In National Autistic Society. 2006.

⁵¹ SAGIV, Noam. Reflections on Synesthesia, Perception, and Cognition In *Intellectica Revue de l'Association pour la Recherche Cognitive*. 2011, **55**(1). s. 86.

1.6 Lingvistické hledisko

Synestezie se stala lingvistickým tématem a její výzkum významně přispívá k pochopení běžného jazyka. Jak uvádí Julia Simner: „zkoumáním vztahu mezi spouštěčem a průvodcem studie odhalily složitost psycholingvistického systému, který vytváří synestetický zážitek. Tyto studie poskytují informace nejen o samotné synestezii, ale také o celkovém pochopení běžného jazyka a jeho percepcie.“⁵² Synestezie pro svou podstatu jiného vnímání spadá do zájmu kognitivní lingvistiky. Zaměřuje se na studium vztahu mezi jazykem a kognitivními procesy, zejména na způsoby, jakými jazyk odráží a ovlivňuje lidské myšlení. Tento přístup vychází z přesvědčení, že jazyk a myšlení jsou vzájemně propojeny a vzájemně se ovlivňují. „Kognitivní lingvistika vychází z předpokladu, že jazyk (...) vypovídá něco velmi podstatného o principech našeho myšlení, o tom, jak jednotlivé věci a jevy chápeme, hodnotíme a jaký k nim máme vztah.“⁵³

Lingvisté na synestezii pohlíží několika způsoby. Nejčastěji se synestezie klasifikuje jako typ metafory či metaforický výraz, který se objevuje nejen v uměleckém jazyce, ale je součástí i každodenního jazyka. „Je zřejmé, že tento poněkud výstřední jev [synestezie] nejenže vnáší světlo do normálního zpracovávání smyslových informací, ale uvádí nás v křivolakou cestu, na níž staneme tváří v tvář některým z těch vůbec nejpozoruhodnějších složek naší mysli – jako je například abstraktní myšlení či metafora.“⁵⁴ Některé publikace popisují synestezii jako samostatný básnický prvek nebo jako formu personifikace. V některých případech je také vnímána jako součást jiných literárních figur, ve kterých se „*takováto ‚hovorová‘ synestézie aktualizuje, [a] ... obrazný prvek [se] rozvede.*“⁵⁵ Může být součástí např. přirovnání („*červený jako zvuk ptáků*“) nebo oxymóronu („*sladký puch ze chlívků*“), který však není tak častý a v tomto případě je myšlen spíše metaforicky.

⁵² původní znění: „By examining the relationship between inducers and concurrents, studies have revealed the complexity of the psycholinguistic system that drives the synaesthetic experience. These studies provide information not only about synaesthesia but also about normal language processing.“ viz SIMNER, Julia. Beyond perception: synaesthesia as a psycholinguistic phenomenon. *Trends in cognitive sciences*. 2007, 11(1), s. 23.

⁵³ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3, s. 12.

⁵⁴ RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Mozek a jeho tajemství aneb Pátrání neurologů po tom, co nás činí lidmi*. Přeložila Helena Čížková. Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-080-8. s. 105.

⁵⁵ HRABÁK, Josef. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 132.

1.6.1 Synestezie jako metafora

Pro přesnější pochopení synestezie jako metaforického výrazu je třeba nejprve porozumět obecnému konceptu metafory. Existují dva způsoby, kterými lze nahlížet na metaforu – tradičním (konvenčním), nebo moderním (konceptuálním).

Z tradičního pohledu jsou metafory definovány jako „*figury řeči, tj. více či méně ozdobné prostředky používané v rétorickém stylu.*“⁵⁶ Zastánci této teorie věří, že metafora (včetně synestetické) je důležitým prostředkem literárních děl převážně kvůli estetické a okrasné funkci. Pokud bychom tuto teorii chtěli použít při popisu struktury synestetické metafory, vzniká problém. Tradiční teorie sémantické metafory nedokáží plně vysvětlit synestetické metafory, protože tyto metafory obsahují nové křížové modální asociace, které jsou mimo rámec běžného sémantického modelu.⁵⁷

Podle *Nového encyklopedického slovníku češtiny* je metafora „*jedním z tropů („obratů“), u kterého dochází k náhradě přímého, vlastního pojmenování pojmenováním nevlastním na základě podobnosti jejich významů.*“⁵⁸ Lakoff a Johnson v 80. letech představili nové paradigma ve výzkumu metafor, které bylo později přijato v kognitivní lingvistice jako „teorie konceptuální metafory“. Hlavní teze tvrdí, že „*metafora prostupuje celý náš každodenní život, a to nejenom v jazyce, nýbrž i v myšlení a činnosti.*“⁵⁹ Metafora není pouze literárním prostředkem k obohacení textu, ale spíše klíčovým prvkem, který lidé běžně používají k pochopení světa. Konceptuální metafory se používají k usnadnění porozumění abstraktních jevů a vyjádření myšlenek. „*Jsou to obecná zobrazení z jedné pojmové oblasti do druhé. Kromě toho tyto obecné principy, které mají podobu pojmových zobrazení, se netýkají jen neobvyklých, mimořádných básnických výrazů, nýbrž i větší části běžného všedního jazyka. Těžištěm metafory není zkrátka jazyk jako celek, nýbrž způsob, jakým konceptualizujeme jednu mentální oblast na základě druhé.*“⁶⁰ Teorie konceptuální metafory nahlíží na fenomén metafory sémanticky, a nabízí tak definici, díky které už synestezii jako metaforu lze považovat.

⁵⁶ původní znění: „*figures of speech, i.e. as more or less ornamental devices used in rhetorical style*“ viz UNGERER, Friedrich a SCHMID, Hans-Jörg. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Great Britain: Pearson Longman, 2006. ISBN 978-0-582-78496-3. s. 114.

⁵⁷ Day in: XIU, Yu. On the Study of Synesthesia and Synesthetic Metaphor. In *Journal of Language Teaching and Research*. 2012, 3(6). ISSN 1798-4769. s. 1286.

⁵⁸ NEBULA, Marek. METAFORA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/METAFORA> (poslední přístup: 14. 3. 2024).

⁵⁹ LAKOFF, George a JOHNSON, Mark. Přeložil Mirek Čejka. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002. ISBN 80-7294-071-6. s. 15.

⁶⁰ LAKOFF, George a JOHNSON, Mark. Přeložil Mirek Čejka. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002. ISBN 80-7294-071-6. s. 265-266.

K teorii konceptuální metafory od Lakoffa a Johnsona a jejich tezi, že synestezie je ve své podstatě metafora, se přiklání další literární kritici a vědci. Josef Hrabák v knize *Poetika* výslovně píše, že „jiným typem metafory je synestézie“.⁶¹ Cytowic shrnuje pohled na metaforu takto: „Mysleli jsme si, že pouze díky metafoře jsme schopni popsat abstraktní pojem a učinit ho konkrétním. (...) Nyní je metafora součástí mysli a je silně zakořeněna v lidském těle. Protože organizuje fyzické vjemy – zejména afekty – kognitivně, je metafora stále více vnímána jako vývojově raná kognitivní funkce související se synestézií.“⁶² Dalším vědcem je V. S. Ramachandran, který neuvažuje nad synestézií přímo jako typem metafory, avšak jejich principy srovnává a považuje je za podobné. „Stejně jako synestézie obnáší vytváření nahodilých spojníc mezi zdánlivě nesouvisejícími percepčními jednotkami, jako jsou barvy a čísla, k metafoře patří vytváření nenahodilých spojníc mezi sférami vyhrazenými zdánlivě nesouvisejícím konceptům.“⁶³

1.6.1.1 Synestetická metafora v každodenním životě

Jak již bylo zmíněno v předešlé kapitole, synestetické metafory jsou běžné v každodenním jazyce u řady lidí, včetně nesynestetiků.⁶⁴ Smysly a smyslové vjemy jsou důležitou součástí každého člověka. Lidé svoje myšlenky obvykle vyjadřují právě pomocí těchto smyslů. Používají tak slovní spojení, ve kterých se objevuje synestezie, aniž by si toho byli vědomi.⁶⁵ Nejčastějšími metaforami je rozdělení barev na *teplé* a *studené*, při kterých lidé spojují teplotu s barvou a užívají typ synestezie *teplota > barva*, např. *červená* je „*teplá*“ barva a *modrá* je naopak barva „*studená*“. Červená, oranžová a žlutá asociují pocit tepla, především díky slunci, a naopak modrá a zelená asociují sníh a pocit zimy. Toto rozdělení patří již do zažitých konotací každého člověka.

Podle Cytowice lidé spojují různé smysly právě jen pomocí metafory, např. když někoho popíší jako „*sladkého člověka*“, chuť sýru popíší jako „*ostrou*“ a našťvanému člověku

⁶¹ HRABÁK, Josef. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 132.

⁶² CYTOWIC, Richard. *Synesthesia: A Union of Senses*. Massachusetts Institute of Technology. 2002. ISBN 0-262-03296-1. s. 283.

⁶³ RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Mozek a jeho tajemství aneb Pátrání neurologů po tom, co nás činí lidmi*. Přeložila Helena Čížková. Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-080-8. s. 135

⁶⁴ LAKOFF, George a JOHNSON, Mark. Přeložil Mirek Čejka. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002. ISBN 80-7294-071-6. s. 15.

⁶⁵ SALZIGER, Julia. *The Sweet Smell of Red-An Interplay of Synaesthesia and Metaphor in Language*. Bochum, 2010, s. 57-58.

řeknou, že musí „vychladnout“.⁶⁶ Hojně používanými příklady jsou také „sladký smích“ a „kyselý obličej“.

1.6.2 Synestezie jako přirovnání

Nový encyklopedický slovník definuje přirovnání jako „syntakticko-sémantická jazyková struktura založená na explicitním vyjádření podobnosti. Relačním prvkem jsou nejčastěji konjunkce ‘jako’ nebo ‘než’.“⁶⁷ Ve spojení s přirovnáním je synestezie, tedy propojení více smyslů, zřetelnější. Pro recipienta je mnohem jednodušší pochopit a rozumět, o čem mluví mluví – a především fakt, že se jedná o přirovnání, nikoliv o přesný popis. Příkladem může být věta „Ty housle mají kyselý zvuk.“, ve které je synestetická metafora „kyselý zvuk“ (angl. „sour sound“). Pokud ji rozšíříme pomocí přirovnání, změní se na „Ty housle mají zvuk jako kyselé ‘něco’.“ či „Housle vydávají zvuk podobný jako kyselé ‘něco’.“⁶⁸ Další ukázkou je také přirovnání „modrá jako studený led“. Pokud bychom vynechali spojení „jako“, vzniknou synestetické metafory „studená modrá“, „ledová modrá“, nebo „ledově studená modrá“.

2 Umělecké směry bohaté na synestezii

Synestezie je jev, při kterém jsou propojeny vjemy z různých kognitivních oblastí. Vyvolání jednoho vjemu automaticky vyvolá asociace k vjemu dalšímu. Z pohledu lingvistiky a jazyka se nejčastěji jedná o metaforické vyjádření a méně často o přirovnání. Zpravidla byla synestezie využívána v literatuře, a to především v poezii. Autoři chtěli působit co nejefektivněji na všechny čtenářovy smysly, a tak tvořili slovní spojení, která mísila různé smyslové modalitty v podobě metafor.

Synestetická metafora se používala v mnoha uměleckých směrech, avšak nejběžněji ji nalezneme v dílech impresionismu a převážně symbolismu. Oba tyto směry existovaly současně na konci 19. století a navzájem se ovlivňovaly. Někteří autoři těchto směrů se v určitém období své tvorby mohli pohybovat jak v rámci impresionismu, tak symbolismu, a proto je občas složité určit, do jakého směru některá jejich díla patří. Z toho důvodu jsou někteří básníci uvedeni jako představitelé impresionismu i symbolismu zároveň.

⁶⁶ CYTOWIC, Richard. *Synesthesia: A Union of Senses*. Massachusetts Institute of Technology. 2002. ISBN 0-262-03296-1, s. 1.

⁶⁷ ČERMÁK, František a HLADKÁ Zdeňka. PŘIROVNÁNÍ. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PŘIROVNÁNÍ> (poslední přístup: 18. 3. 2024)

⁶⁸ Ullmann In XIU, Yu. On the Study of Synesthesia and Synesthetic Metaphor. In *Journal of Language Teaching and Research*. 2012, 3(6). ISSN 1798-4769. s. 1286.

2.1 Impresionismus

2.1.1 Vymezení pojmu

Pojem *impresionismus* vychází z latinského slova *impressio*, v českém překladě *otisk, dojem, impresie*. Termín vznikl ve Francii na začátku druhé poloviny 19. století. Původně byl myšlen jako ironické pojmenování, které neslo hanlivé a negativní označení. Jako umělecký směr přišel do podvědomí až na konci 19. století. Jeho představitelé se „*scházeli v kavárně Guerbois na Montmartru a po bouřlivých diskusích došli k tomu, že moderní umění má vyjadřovat náladu, dojem, impresi, umělcův vlastní pocit.*“⁶⁹

Název impresionismu byl odvozen od obrazu francouzského malíře Clauda Moneta z roku 1872, nazývaný se *Impression, soleil levant*, což v českém překladu znamená *Dojem, vycházející slunce*. Poprvé byl vystaven na výstavě nezávislých malířů v Paříži roku 1874. Tehdy pojem impresionismus poprvé veřejně použil novinář a kritik Louis Leroy v časopise, kde obraz kritizoval a chtěl tak „*zesměšnit způsob malby nezávislých malířů, kteří vystavili svá díla mimo oficiální Salón.*“⁷⁰ Dokonce tento obraz označil za nedokončený. Svou velice kritickou recenzi posměšně nazval *Výstava impresionistů*. Tento název se však ihned uchytily a o skupině těchto umělců se mluvílo výhradně jako o „*impresionistech*“. Byli ovšem někteří malíři, jako Edgar Degas a Édouard Manet, kteří se s takovým názvem nikdy zcela neztotožnili, kvůli jeho, zprvu hanlivého, původu.⁷¹

2.1.2 Impresionismus jako umělecký směr

Impresionismus patří mezi moderní umělecké směry 19. a 20. století. Představoval revoluci v uměleckém vnímání a položil základy pro další moderní umělecké směry. Jeho počátkem byla výstava francouzských malířů z roku 1874, avšak malířství není jedinou uměleckou oblastí, kde se impresionismus objevil. Ovlivnil spoustu dalších umělců a stal se zdrojem inspirace po celém světě. Jeho rysy se později projevíly v hudbě, filmu, a především také v literatuře.⁷²

Základní myšlenkou impresionismu je oprostit se od intelektuálního přístupu k realitě, a namísto toho klást důraz na smyslové vnímání světa a celkový prožitek. Jeho klíčovým rysem je subjektivní přístup. Umělci upustili od zachycování přesných detailů a snažili se vyjádřit

⁶⁹ CHALOUPEK, Otakar. *Příruční slovník české literatury. Od počátků do roku 1945*. Praha: Adonai, 2001. ISBN 80-86500-21-7. s. 177.

⁷⁰ POCHE, Emanuel a kol. *Encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha: Academia, 1975. ISBN 21-103-75. s. 186.

⁷¹ DENVIR, Bernard. *Impresionismus: Malíři a obrazy*. Praha: Gemini, spol. s.r.o., 1993. 424 s. ISBN 80-85820-40-4. s. 13.

⁷² BRUCE, Bernard. Přeložila Markéta Janouchová. *Velcí impresionisté*. Praha: Grafoprint-Neubert, 1997. ISBN 80-85785-49-8. s. 10.

spontánní dojem a momentální okamžik z přítomnosti. Impresionističtí malíři k tomu využívali různé techniky jako volné tahy štětcem a unikátní kompozici. Nejdůležitějším prvkem však byly jasné, čisté barvy. Jak tvrdí Bernard Denvir ve své knize o impresionismu: „*barvě věnovali neustálou pozornost a manipulace s ní představovala jeden ze základních prvků jejich specifického přínosu k vývoji evropského umění.*“⁷³

První impresionisté vyrůstali v dobách romantismu. Jeho kořeny se propůjčili i do impresionismu, a tak mezi těmito směry můžeme nalézt několik podobností. Tou nejhlavnější je motiv krajiny. Impresionisté, stejně jako romantici, se hojně věnovali krajině a přírodě. Fascinovala je její krása, barevnost a proměnlivost. Představovala pro ně nekonečný zdroj inspirace, který jim poskytoval možnost zachytit jedinečné momenty a dojmy na plátno. Světlo, voda, obloha, rostliny a krajina byly pro impresionisty nejenom motivy jejich obrazů, ale také prostředky k vyjádření svých emocí, nálad, a především vnímání okolního světa. Impresionisté se zajímali o to, jak se příroda odráží v lidské duši a jaký vliv má na naše vnímání a prožívání reality.⁷⁴ Oproti romantismu bylo kromě přírody středem zájmu také moderní město a společenský život, především taneční zábavy, kavárny a divadla.

2.1.3 Impresionismus v literatuře

Impresionistické myšlení ovlivnilo různá umělecká odvětví a literatura tomu není výjimkou. I tou otřásla teze, že umění by mělo zachytit nějaký okamžik a vyjadřovat náladu. Impresionismus přinesl zásadní změny v uměleckém myšlení – odmítal tradiční umělecké konvence a přinesl nový přístup k vyobrazení reality – a proto se řadí k proudům modernismu. Básnický impresionismus 80. a 90. let vznikl na základech realismu, který byl obohacen o smysly. Proto se také někdy o impresionismu říká, že „*je to jeho smyslově odstíněná odrůda.*“⁷⁵

Mezi klíčové rysy impresionistické literatury patří zachycení okamžiku, subjektivita, vliv na smysly a experimentace s jazykem. Hlavním námětem, stejně jako v malířství, je krajina a subjektivní prožitek. Jak píše Štěpán Vlašín ve *Slovníku literárních směrů a skupin*, „*subjektivní zaměření impresionismu záleží v tom, že v obrazu předmětného světa je zároveň postiženo vnitřní naladění básníkovo, neboli ‚krajina je stavem duše‘.*“⁷⁶ Autoři upustili

⁷³ DENVIR, Bernard. *Impresionismus: Malíři a obrazy*. Praha: Gemini, spol. s.r.o., 1993. 424 s. ISBN 80-85820-40-4. s. 13.

⁷⁴ VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama, 1983. ISBN 11-018-77. s. 99.

⁷⁵ SVOZIL, Bohumil. *V krajinách poezie: Realismus, impresionismus, dekadence, symbolismus - básnické vývojové tendence z konce 19. století*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 15

⁷⁶ VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama, 1983. ISBN 11-018-77. s. 99.

od tradičního narativního vyprávění a přešli k textům, které se soustředili na zachycení krátkodobého dojmu. Vznikala především lyrická poezie, ale také impresionistické prózy, dramata a literární kritiky. Typické pro tato díla byly především přírodní motivy, jako jsou vlny, mlhy, oblaka, kouř, vítr, sněhový třpyt, rozvlněná pole, sluneční svit a spousty dalších. Jinými slovy, účelem impresionistické literatury bylo působit na všechny čtenářovy smysly.⁷⁷

Nejvíce impresionistické literatury vznikalo ve Francii na konci 19. století. Mezi hlavní představitele francouzského impresionismu patří Paul Verlaine, Guy de Maupassant či Stéphane Mallarmé. Do české literatury se impresionismus dostavil o mnoho později a ve skromnějším měřítku. Nebyl tak významným uměleckým směrem, jako ve Francii, ale spousta autorů české literatury jím byla ovlivněna. Příkladem je Antonín Sova, Otokar Březina, Jakub Deml nebo Karel Hlaváček, kteří obohatili literaturu hudebními verši, silnými emocemi a zejména barevností.

2.1.4 Synestezie v impresionistické tvorbě

Synestetická metafora byla hojně využívána impresionisty, jelikož se snažili svými texty zanechat dojem a zachytit momentální okamžik. Imprese je úzce spjata se smyslovým vnímáním, a tak synestezii využívali ke zdůraznění emocionálních a intenzivních obrazů tak, aby mohli co nejvíce zapůsobit na čtenářovy smysly. „*Střízlivý jazyk realistů a těžkopádně alegorizující styl parnasistů impresionisté obohatili o smyslové teplo, barvu a hudbu. Zbystřili vnímavost poezie pro odstíny zvuků (vynalézavé rýmy, podmanivá eufonie), světél (barevné asociace, emotivní líčení), emocí a nálad.*“⁷⁸ Synestezie pomáhala autorům vyjádřit jejich subjektivní vnímání světa a vytvářet bohaté a sugestivní obrazy. Velice časté jsou popisy, kde jsou barvy spojeny s hudbou nebo pocity. Básníci používají slova, která evokují vizuální dojmy, ale také zahrnují slova spojená s dalšími smysly, jako jsou zvuky, chutě nebo doteky. Tím se vytváří bohatší a komplexnější obrazy, které oslovují čtenářovy smysly na různých úrovních.

2.1.4.1 Francouzská tvorba

Jak již bylo zmíněno, největší rozkvět impresionistické literatury byl ve Francii 19. století. Působení na všechny smysly a užívání synestezie bylo pro francouzské impresionisty prostředkem, jak nejlépe zapůsobit na čtenáře, a tak ho častokrát využívali ve své tvorbě.

⁷⁷ VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama, 1983. ISBN 11-018-77. s. 99.

⁷⁸ VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama, 1983. ISBN 11-018-77. s. 99.

Jak zmiňuje Downey ve své publikaci *Literary Synesthesia*: „Sami francouzští básníci projevili svůj zájem o synestetické zážitky a neváhali je využít k posílení poetického vyjádření.⁷⁹

Předním představitelem francouzského impresionismu je tzv. prokletý básník Paul Verlaine. Příkladem synestetické básně je *Umění básnické*:

(...) *Je poésie verš, jenž změk* ,
provanut vánkem, *zčerněn* ránem,
jenž voní mátou, *thymiánem*. (...) ⁸⁰

Subjekt zde používá slovesa, která navozují určité vjemy. Slovesa „*změk*“ a „*provanut*“ se vážou ke hmatovému vjemu, sloveso „*zčerněn*“ se váže ke zrakovému vjemu a ke konci zmiňuje sloveso „*voní*“, což navozuje vjem čichový. Celá báseň tak působí na čtenářův čich, hmat i zrak zároveň, čímž vzniká synestezie. V jeho tvorbě se objevují i další synestetické metafory jako „*humor kluzký*“⁸¹ (zvuk + hmat), „*sladký hlas*“⁸² (chuť + zvuk) atp.

2.1.4.2 Česká tvorba

Impresionismus v české literatuře zažil svůj rozkvět především díky přínosu Antonína Sovy. Svou tvorbou se snažil zachytit pravdu všemi smysly. Pomocí synestezie byl schopen vytvářet silné, smyslově bohaté obrazy.⁸³ Ve sbírce *Květy intimních nálad*⁸⁴ se synestetické metafory objevují ve skoro každé básni, např. ve verši „*jich křik zní kvetoucím stromovým*“, kde propojuje zvukový vjem (*křik, znít*) s čichovým vjemem (*kvetoucí stromoví*), dále spojení „*jasná zeleň*“ (světlo + barva), „*tříšť zářivá*“ (zvuk + světlo) a „*vzduch ostrý*“ (čich + hmat). Také v básni *Tiché štěstí* se objevuje synestezie, kde mísí chuťový vjem se zvukovým ve verši „*divný pták, jenž sladce zpívá*“⁸⁵. Dalším příkladem synestetické metafory je verš v básni *Kdo vám tak zcuchal tmavé vlasy?*: „*V obzoru modrý zvučel jas*“⁸⁶, kde dokonce propojuje čtyři

⁷⁹ původní znění: „French poets have themselves manifested their interest in synesthetic experiences and have not hesitated to utilize such material in enhancing poetic expression“. Viz DOWNEY, June E. *Literary Synesthesia*. In *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*. 1912, 9(18). s. 490.

⁸⁰ VERLAINE, Paul. Přeložil Frant. Sekanina. *Výbor z poésie*. Praha: Otto, 1905. s. 78.

⁸¹ VERLAINE, Paul. Přeložil Frant. Sekanina. *Výbor z poésie*. Praha: Otto, 1905. s. 78.

⁸² VERLAINE, Paul. Přeložil Frant. Sekanina. *Výbor z poésie*. Praha: Otto, 1905. s. 34.

⁸³ SVOZIL, Bohumil. *V krajinách poezie: Realismus, impresionismus, dekadence, symbolismus - básnické vývojové tendence z konce 19. století*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 32.

⁸⁴ SOVA, Antonín. *Květy intimních nálad: Z mého kraje: básně*. Praha: Aventinum, 1925.

⁸⁵ SOVA, Antonín. *Květy intimních nálad: Z mého kraje: básně*. Praha: Aventinum, 1925. s. 15.

⁸⁶ SOVA, Antonín. *Kdo vám tak zcuchal tmavé vlasy: Breviář milostné poezie od Máchy ke Šrámkovi*. Dokořán, 2003. ISBN 90-86569-23-3.

vjemy zároveň – vzdálenost (*obzor*), barvu (*modrá*), zvuk (*zvučet*) a světlo (*jas*). Velice synestetickou básní je *Ještě jednou se vrátíme*:

- (1) *Ještě jednou se vrátíme zamyšlení, kde prudce*
(2) *květ voněl, že svedl nás z cesty, když šeřivým stříbrem tekl (...)*
(4) *kde píseň jsme slyšeli z oken, jež hleděla k zahradám zmlklým (...)*
(6) *tak celý podzimem jasný, v tolika hýřících barvách,*
(7) *po roztržitých akordech echa budeme pátrat*
(8) *po tichém a pružném kroku, zda tajemné zanechal stopy. (...)*⁸⁷

Prvním a druhým veršem působí na čtenářův čich (*prudce květ voněl*) a zrak (*šeřivé stříbro*), čtvrtý verš působí na sluch (*píseň*), šestý verš apeluje na zrak (*hýřící se barvy podzimu*) a sedmý verš s osmým se věnují opět sluchu (*roztržitěné akordy, tiché kroky*). V další básni *Letargie dozrání* hned v první sloce navozuje zrakové vjemy společně se sluchovými: „*To šumí břízy nad tichem vod, / den mlčí červencový, / na horách trávy zžehnuty jsou, / a žlutne křoví.*“⁸⁸

2.2 Symbolismus

2.2.1 Vymezení pojmu

Pojem *symbolismus* pochází z řeckého slova *symbolón*, což v českém překladě znamená *znak, značka* či *poznávací znamení*. Symbolismus vychází ze slova *symbol*, který lidově řečeno představuje něco jiného, abstraktní myšlenku, poukazuje na jiné téma, nebo nahrazuje přímé pojmenování. Novák o symbolismu píše jako o směru „*kladoucí se vznícenou obrazivostí místo jevů samých jejich znaky, obrazy, symboly.*“⁸⁹ Termín jako název uměleckého směru vznikl ve Francii na konci 19. století. První zmínka o symbolismu se objevila v časopise *Le Figaro*, ve kterém 18. září 1886 otiskl básník Jean Moréas manifest nové „románské školy“, který byl později uznán jako *Manifest Symbolismu*.⁹⁰ Symbolistické hnutí se již v té době uplatňovalo v básnické praxi, avšak postrádalo oficiální název a obecné sjednocené myšlenky.

⁸⁷ SOVA, Antonín. *Ještě jednou se vrátíme: básně*. V Praze: Melantrich, 1938. s. 7.

⁸⁸ SOVA, Antonín. *Ještě jednou se vrátíme: básně*. V Praze: Melantrich, 1938. s. 14.

⁸⁹ NOVÁK, Jan Václav a Arne NOVÁK. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. V Olomouci: R. Promberger, 1936-1939, s. 845.

⁹⁰ VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama, 1983. ISBN 11-018-77. s. 315.

2.2.2 Symbolismus jako umělecký směr

Symbolismus je jedním ze směrů literární moderny 19. a 20. století. Měl vliv na mnoho dalších uměleckých směrů, včetně secese a raného modernismu. Jeho prvky jsou patrné v mnoha oblastech umění, literatury a kultury. Vznikl ve Francii jako reakce na dobový měšťácký pozitivismus, který „*si osoboval nároky na konečný výklad světa, přitom však postihoval jen oblast povrchovou, jevovou, bezprostředně zachytitelnou, vydávaje ji za objektivní skutečnost. Nepodával vysvětlení lidského nitra a citů, ani nepochopitelných či zdánlivě nepochopitelných jevů ve světě, který se navzdory technickému pokroku a postupujícímu vědeckému poznání člověku stále více odcizoval.*“⁹¹ I když je mnohdy symbolismus spojován s dekadencí, oproti ní by měl být symbolismus alespoň z části pozitivní.⁹²

Klíčovým rysem symbolismu je odmítnutí současného světa a jeho řádu. Symbolisté usilovali o odhalení hlubšího významu za popisem jevů, neboť tyto popisy nedostatečně reflektovaly lidské nitro a emoce. Snažili se zobrazovat věci, které nelze racionálně popsat – vyjádřit něco, co je nevyjádřitelné (nálady, emoce, myšlenky, ...). Symbolistická tvorba zahrnovala motivy jako jsou snové vize, archetypy, mystická zjevení a mytologické postavy. Symbolismus měl umělcům umožnit proniknout do skrytého významu předmětů, které symbolizují hlubší aspekty vnitřního života. Umělci se snažili objevit tajemnou podstatu existence za hranicemi běžného lidského poznání a zkušenosti.⁹³ Stejně jako u impresionismu, i pro symbolisty hrála velkou roli příroda, často sloužila jako zrcadlo pro lidské myšlenky a emoce nebo jako symbol života a smrti. Je především plná symbolů, jak píše jeden z představitelů symbolismu Charles Baudelaire: „*Příroda, to je chrám, kde živé pilíře / někdy zmatenou řeč vydechnou ze svých stvolů, / člověk tam prochází hájemi ze symbolů, / jež upřou na něj zrak v laskavé důvěře.*“⁹⁴

Symbolistické hnutí se po několika letech rozpadlo. Dříve, než jeho nejvěrnější stoupenci mohli uskutečnit symbolistické teorie ve velkých románech nebo dramatech, jelikož se jejich názory a snahy častokrát radikálně lišily.⁹⁵

⁹¹ MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 6.

⁹² MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 11.

⁹³ MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 6-12.

⁹⁴ Ch. Baudelaire In MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 23.

⁹⁵ *Ottův slovník naučný*: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. V Praze: J. Otto, 1906. sv. 24, s. 484-485.

2.2.3 Symbolismus v literatuře

Nejrozšířenější odvětví, ve kterém se symbolismus objevil, byla literatura. Nová generace se razantně distancovala od tradičních hodnot tehdejšího pozitivismu. V dobovém kontextu však bylo nemožné uplatnit touhu po aktivní účasti ve veřejném životě, což vedlo k přesvědčení, že jediným prostředkem autentického vyjádření byla poezie.⁹⁶ „*Poezie bezprostředně pocítla neuspokojivost pozitivistického vidění světa. Básníky odpuzoval a byl jim nepřijatelný svět, v němž pozitivismus pokládá vše za rozumně vysvětlené a rozumově vysvětlitelné.*“⁹⁷ Symbolisté se postupně oprostili od tradičních estetických principů a přešli k používání volného verše.⁹⁸

Stejně jako impresionismus se i symbolismus nejvíce projevil ve francouzské literatuře na konci 19. století. Hlavními představiteli jsou někteří tzv. prokletí básníci (jmenovitě Arthur Rimbaud, Charles Baudelaire či Paul Verlaine) a autor symbolistického manifestu Jean Moréas. Dalšími jsou Gustav Kahn, nebo Édouard Dujardin, jenž založil *Revue wagnérienne*, kde interpretoval díla významného německého symbolisty Richarda Wagnera.⁹⁹ V české literatuře hrál klíčovou roli v prosazování symbolismu časopis *Moderní revue*, kde byly téměř všechny dosavadní představy o literatuře odmítány. Toto periodikum zdůrazňovalo ideál svobodného, naprosto ničím nespoutaného jedince. Autoři, kteří se významně podíleli na formování symbolistického směru, jsou především Otokar Březina, Karel Hlaváček a Josef Svatopluk Machar. Symbolistické snahy můžeme nalézt i u impresionisty Antonína Sovy.

2.2.4 Synestezie v symbolistické tvorbě

Symbolisté se snažili vyjádřit něco, co je nevyjádřitelné (zejména nálady, emoce či myšlenky), k čemuž využívali různé symboly a především metaforu. Synestezie byla jedním z hojně užívaným typem metafory, jelikož propojení různých smyslových zážitků autorům umožňovalo vytvářet bohatší a hlubší atmosféru. To napomáhalo k přenášení toho „nevyjádřitelného“ na čtenáře mnohem efektněji. Sami básníci tohoto směru tvrdili, že různé smyslové vjemy jsou úzce propojené se symbolem. Charles Baudelaire píše, „*že všechno, tvar, pohyb, počet, barva, vůně, se jak v duchovním, tak v přírodním vyznačuje významem, vzájemností, zvratností, souvztažností*“.¹⁰⁰ Synestezie se tak stala prostředkem k vysvětlení

⁹⁶ MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 6.

⁹⁷ MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 6.

⁹⁸ NEZVAL, Vítězslav a Milan BLAHYNKA. *Moderní básnické směry*. Praha: Československý spisovatel, 1989. ISBN 80-202-0021-5. s. 21-22.

⁹⁹ Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. V Praze: J. Otto, 1906. sv. 24, s. 483.

¹⁰⁰ MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 25.

abstraktních myšlenek, a především symbolických konceptů, které byly pro symbolismus klíčové. Využívání synestezie rozšiřovalo tvůrčí možnosti autorů nad rámec běžných jazykových prostředků, což vedlo k vzniku originálních a inovativních uměleckých děl, jež oslovují smysly čtenářů i mimo samotná slova.

2.2.4.1 Francouzská tvorba

Synestezii využíval zejména symbolismus ve Francii, kde se pro ni dříve užíval název *audition colorée* neboli „barevné slyšení“.¹⁰¹ Mezi nejznámější básníky užívající synestezii patří Arthur Rimbaud. Existují veliké dohady o tom, zda byl synestetikem a měl synestetické vnímání. Ukázkovým příkladem synestezie v jeho tvorbě je báseň *Samohlásky* (1872), jež přeložil Vítězslav Nezval. Tato báseň se stala velice důležitým textem ve výzkumu synestezie, a to převážně díky svému inovativnímu přístupu, který spojuje smyslová vnímání, jako jsou barvy a zvuky s jednotlivými samohláskami.

A černě, E běl, I nach, O modř, U zeleň hlásek,

já jednou vypovím váš různý vznik a druh.

A, černý korzet, plná rudých much,

jež bzučí kolem páchnoucích a krutých pasek,

(...)

U, božské vibrace, U, zeleň moří s vesly,

mír pastvin s dobyt看em, mír vrásek, které kreslí

prst alchymie pilným čelům vševědů...¹⁰²

Lyrický subjekt v této básni popisuje jednotlivé samohlásky a přirovnává je převážně k určitým barvám. Jedná se o typ jazykové synestezie *písmeno > barva*. Samohláska „A“ má podle něj barvu černou jako korzet, samohláska „E“ je bílá jako čirý vzduch, samohláska „I“ je přirovnávána k barvě fialové, samohláska „O“ je modrá jako vesmír a samohláska „U“ připomíná zelenou jako pastviny s dobyt看em. Zajímavý je kontrast mezi samohláskami „A“ a „U“. Samohláska „A“ je „*plná rudých much, / jež bzučí kolem páchnoucích a krutých pasek*“, a naopak samohláska „U“ je „*mír pastvin s dobyt看em, mír vrásek*“. Tento kontrast by mohl poukazovat na to, že synestetiky může ovlivňovat tvar jednotlivých písmen. Písmeno „A“ má dominantní ostrou špičku, která může narušovat ladnou konstrukci písmene, zatímco písmeno

¹⁰¹ HRABÁK, Josef. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 133.

¹⁰² RIMBAUD, Arthur. Přeložil Vítězslav Nezval. *Dílo J.A. Rimbauda*. Praha: Družstevní práce, 1930, s. 102.

„U“ je zakulacené, plynulé a zachovává onen „mír“. Nicméně, není zcela jasné, zda autor skutečně trpěl synestézií, která by ho ovlivňovala, a tak se jedná spíše o spekulace. Převážně kvůli této básni vznikaly dohady o Rimbaudově synestetickém vnímání, avšak sám tuto báseň komentuje tak, že si barvu samohlásek vymyslel (nikoliv, že by je viděl) a jejich tvary určil pouze instinktem.¹⁰³

Synestetické míchání smyslů je přítomné i v další Rimbaudově básni *Opilá loď*: „**Zelený přival vod, sladší nad hořké trnky / skrz naskrz prosákl můj pochroumaný vrak / a rozbil kormidlo a smýval se mne skvrnky / po mořské nemoci, jež zkalila mi zrak.**“¹⁰⁴ Spojuje zde barvu (zelená), pocit doteku (prosáknout, smývat), zvuky (rozbít, šum přivalu vod), zrak (zakalený), nevolnost (mořská nemoc) a chuť (sladké, hořké), které mísí a působí tak v jedné sloce na všechny smysly čtenáře zároveň.

Časté užívání synestezie nalezneme i u Charlese Baudelaira. Podle Vítězslava Nezvala „přichází s objevem, že v poezii ‘barvy, tóny, vůně odpovídají si’, a zakládá svůj básnický výraz na této souvztažnosti smyslových vjemů.“¹⁰⁵ Baudelaire ve své básni *Vztahy*, odkud také pochází předešlá citace V. Nezvala, využívá synestezii především jako součást přirovnání:

(...) *Jak táhlé ozvěny z dálky splývají v shluky
a zní jak jediný hluboký temný hlas,
rozlehlý jako noc a širý jako jas,
domlouvají se tu vůně, barvy a zvuky.
Jsou vůně svěží jak dětská pleť po koupeli,
sladké jako hoboje a jako zeleň trav
– a jiné zkažené, triumfující pach, (...)*¹⁰⁶

Báseň pojednává o přírodě, která je plná symbolů. O místě, kde se „domlouvají vůně, barvy a zvuky“, přičemž toto domlouvání v první zmíněné sloce vypravěč přirovnává k jiným zvukovým vjemům (ozvěna) a ke zrakovým vjemům (noc, jas). Objevuje se tu i synestetická metafora „hluboký temný hlas“, ve které spojuje zvuk (hlas) se zrakem (temný) a hmatem (hluboký). V druhé zmíněné sloce přirovnává vůně přírody ke hmatu či čichu (dětská pleť),

¹⁰³ J. A. Rimbaud in MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 31.

¹⁰⁴ RIMBAUD, Arthur. Přeložil Vítězslav Nezval. *Dílo J.A. Rimbauda*. Praha: Družstevní práce, 1930, s. 97.

¹⁰⁵ NEZVAL, Vítězslav a Milan BLAHYNKA. *Moderní básnické směry*. Praha: Československý spisovatel, 1989. ISBN 80-202-0021-5. s. 21.

¹⁰⁶ MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 23.

a chuť (*sladké*) mísí se zvukem (*hoboj*) a barvou (*zelená*). Posledním veršem se opět vrací k vůni, akorát v opozitu (*zkažené, pach*).

Také Édouard Dujardin ve své tvorbě různě propojoval smysly. V básni *Loulou, Black Loulou* míchá několik smyslových vjemů najednou: „*Teskníci píseň zpívá, / jde tichá, chlácholivá, / ta dobrá píseň, / ta sladká píseň...*“.¹⁰⁷ Primárním vjemem je zde zvuk (*píseň, ticho*), který se mísí s emocemi (*stesk, chlácholivost*) a chutí (*sladká*).

2.2.4.2 Česká tvorba

Předním představitelem českého symbolismu je Otokar Březina. Jako básník má touhu vyjadřovat se, předkládat myšlenky, ponořovat se do zvuků a opět se z nich vyvyšovat, měřit jejich tempo a splývat s nimi. Snaží se stimulovat všechny své smysly, a tak se v jeho tvorbě hojně objevuje synestezie.¹⁰⁸ Opakovaně např. propojoval různé smysly se slovem *vůně*, které zobrazuje čich – „*hořké vůně*“¹⁰⁹, „*vůně těžká / jak otrávený plyn*“¹¹⁰, „*vůni rozžehlýh hromnic za naříkajících nocí*“¹¹¹, „*zakřiknuté vůně*“¹¹², „*šeptaly vůně*“¹¹³ a spoustu dalších. V básni *Moje matka*¹¹⁴ je dvakrát užit typ kalendářové synestezie. Objevuje se ve verši „*den její neměl vůně, barev, květů, jasu*“, kde se mísí se časová jednotka (*den*) s čichem (*vůně*) a zrakem (*barva, jas*), a dále ve spojení „*tmavých let*“, kde se časová jednotka (*léta*) pojí se světlem (*tma*). V dalším verši: „*Prach ostrý chudoby jí v tváři krásu šlehal / a řezal do očí a v slzách zánět hasil*“ mísí hmatové vjemy (*ostrý, šlehat, řezat*) se zrakovými (*oči, slzet*). Dále ve verši „*A půlnoc zelená když svítí nočním tiším*“ propojuje zrakový vjem (*svítit*) a barvu (*zelená*) se zvukovým vjemem (*ticho*), a ve verši „*v mé duši v oheň žihavý a krvavý se vtělil*“ propojuje hmatové vjemy (*oheň, vtělil se*) a barvu (*krvavý*, ve smyslu rudý).

Druhou velkou osobností české symbolismu se stal Karel Hlaváček, především díky svým hudebním veršům. On sám byl kromě básníka i malířem a hudebníkem, a tak je jeho básnická tvorba úzce spojena s hudbou, ve které dokáže vytvářet malířské obrazy pouze pomocí slov. Hudbě přisuzuje lidské vlastnosti (např. „*loutna zmlkla*“), ale také ji využívá při míchání s jinými smysly a vytváří synestezii. Té si můžeme všimnout v básni *Hrál kdosi na hoboj* v předposledním verši „*A od vod teskně zpět mu hoboj vlhkem zněl*“¹¹⁵, kde propojuje zvuk

¹⁰⁷ MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 81.

¹⁰⁸ VESELÝ, Antonín. *Otokar Březina: osobnost a dílo*. V Brně: Moravské kolo spisovatelů, 1928. s. 18.

¹⁰⁹ BŘEZINA, Otokar. *Básnické spisy*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1913. s. 9.

¹¹⁰ BŘEZINA, Otokar. *Básnické spisy*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1913. s. 24.

¹¹¹ BŘEZINA, Otokar. *Básnické spisy*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1913. s. 41.

¹¹² BŘEZINA, Otokar. *Básnické spisy*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1913. s. 57.

¹¹³ BŘEZINA, Otokar. *Básnické spisy*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1913. s. 93.

¹¹⁴ BŘEZINA, Otokar. *Básnické spisy*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1913. s. 11.

¹¹⁵ HLAVÁČEK, Karel. *Hrál kdosi na hoboj*. Praha: Československý spisovatel, 1978. s. 27.

(*hoboj, znít*) s hmatem (*vlhko, voda*), ve smyslu „*vlhký zvuk hoboje*“. Motiv mokrých či mokře znějících nástrojů se v jeho díle objevuje vícekrát. Je také v básni *Podmořské pralesy se ani nezachvěly*, kde verš „*z měst zatopených zvony slabě vodou zněly*“¹¹⁶ zmiňuje zvony znící slabou vodou (kterou navíc umocňuje zatopenými městy), opět ve smyslu „*vodový zvuk zvonů*“. Důležitá je Hlaváčkova báseň *Pršelo v noci...*, která je ukázkovým příkladem synestezie. Nejen že zde lyrický subjekt užívá přímo synestetickou metaforu „*hořká vůně sazí*“, ale přímo celé sloky působí na několik smyslů zároveň a tvoří tak synestetické obrazy.

*Je pozdě již... Kouř po střeších se plazí,
srp měsíce jak stříbrný je plech,
vzduch prosycen je hořkou vůní sazí,
již půlnoční déšť smyl se šikmých střeš. (...)*¹¹⁷

Ve sloce první, která je zde zmíněna, propojuje čich (*kouř, vzduch, vůně*), zrak (*pozdě v noci – tma, plazit, stříbrná, šikmé*), hmat (*plech, srp*) a chuť (*hořkost*). V případě „*půlnočního deště*“ záleží na sémantice a percepci jedince. Může se jednat o čichový vjem (ve smyslu svěžest čerstvé vody), zrakový (vidět prudký déšť), hmatový (cítit na sebe padat kapky) či sluchový (slyšet ho padat na střechy). V druhé sloce: „*Jen kapek pár dle domu / tak tence tříská na luceren sklo, / jež svítí žlutě na skupiny stromů*“ propojuje hmatové vjemy (*pár kapek*) se zvukovými (*třískat*) a zrakovými (*svítit, žlutá*). I ve sbírce *Mstivá kantilena* se objevuje několik synestetických metafor. V první básni jsou verše „*hlas mám příliš tvrdý*“¹¹⁸, kde spojuje hmat (*tvrdý*) se zvukem (*hlas*), a verš „*moje oči bez tepla*“¹¹⁹, ve kterém mísí hmat (*teplo*) se zrakem (*oči*). Stejně smysly propojuje i v další básni, číslo *IV.*, kde je synestetickou metaforou „*měsíc bez tepla*“¹²⁰. V tomto případě může spojení „*bez tepla*“ fungovat i jako metaforické přirovnání k barvě, kterou měsíc postrádá. Slunce je rudé – plné barev, zatímco Měsíc je bílý – bezbarvý, tudíž je „*bez tepla*“.

Třetí osobností symbolismu v české literatuře je Jiří Karásek ze Lvovic. Ve své tvorbě usiloval „*o přísnou plastiku verše a náládovou hudebnost*“¹²¹, kterou umocňoval právě pomocí

¹¹⁶ HLAVÁČEK, Karel. *Pozdě k ránu*. Praha: Moderní revue, 1896, s. 9.

¹¹⁷ HLAVÁČEK, Karel. *Pozdě k ránu*. Praha: Moderní revue, 1896, s. 27.

¹¹⁸ HLAVÁČEK, Karel. *Mstivá kantilena: básně*. Praha: Moderní Revue, 1898. s. 6.

¹¹⁹ HLAVÁČEK, Karel. *Mstivá kantilena: básně*. Praha: Moderní Revue, 1898. s. 6.

¹²⁰ HLAVÁČEK, Karel. *Mstivá kantilena: básně*. Praha: Moderní Revue, 1898. s. 12.

¹²¹ VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama, 1983. ISBN 11-018-77. s. 211.

synestezie. Prvním příkladem je báseň *Narkózy*, ve které je hned několik synestetických metafor najednou:

(1) *Trav hořká zeleň zbledla v bělost chorou, (...)*

(4) *mdle prosvítá jak kryta vápna korou*

(5) *na nebi, které smytou modří plane.*

(6) *A těžký vzduch pln miasmů a puchu. (...)*

(10) *jež modře plají, v tvrdých záchvěvech. (...)*¹²²

V prvním verši je synestezie *chuť* > *barva* (*hořká* + *zelená*), ve čtvrtém verši je typ *chuť* > *zrak* (*mdlý* + *prosvítat*), v pátém a desátém verši se objevuje typ *barva* > *teplota* (*modrá* + *planout*), a v šestém verši je typ *hmat* > *čich* (*těžký* + *vzduch*). Z jeho tvorby dále zmíníme sbírku *Zazděná okna*¹²³, která je bohatá na synestetické metafory. Můžeme zde najít spojení jako „*zvukem kovovým*“ (zvuk + hmat), „*ostrost barev*“ (hmat + barva), „*tóny mrazivé*“ (zvuk + teplota), „*akordy těžké*“ (zvuk + hmat), „*zhořklé zbarvení*“ (chuť + barva), „*kovový nářek*“ (hmat + zvuk) a spoustu dalších. V několika básních vícekrát zmiňuje adjektivum *mdlý* (chuťový vjem), ke kterému pojí další vjemy ve spojení „*mdlá vůně*“, „*mdlý lesk*“, „*mdlý krok*“, „*mdle prosvítá*“ a „*hudba mdlá*“.

2.3 Shrnutí

Synestezie je specifický typ metafory, který je častokrát využíván v uměleckém textu. V této kapitole jsme rozebrali některá literární díla impresionistického a symbolistického uměleckého směru, ve kterých se synestezie objevuje. Na konkrétních příkladech se ukázalo, že oba směry jsou velmi bohaté na synestezii a že se jedná o často užívaný básnický trop spoustou autorů. Napomáhá jim vytvářet hlubší atmosféru a zachytit momentální okamžik, které pomocí propojování všech smyslů přenášejí na čtenáře mnohem efektněji. Využívají k tomu nejčastěji propojení zrakových vjemů (zejména barvy a světlo) s vjemy sluchovými (př. barevné zvuky nástrojů) a hmatovými (př. teplota barev). Doložili jsme také, že se nejednalo pouze o jev populární ve francouzské tvorbě (např. u Arthura Rimbauda či Paula Verlaina), ale také v české (zejména u Antonína Sovy a Jiřího Karáska ze Lvovic).

Impresionismus a symbolismus ovšem nejsou jedinými směry, ve kterých se synestezie objevuje. Můžeme ji nalézt také v českém surrealismu (některé metaforické obraty

¹²² KARÁSEK ZE LVOVIC, Jiří. *Básně z konce století*. Praha: Thyrsus, 1995. ISBN 80-901774-2-5. s. 15.

¹²³ KARÁSEK ZE LVOVIC, Jiří. *Básně z konce století*. Praha: Thyrsus, 1995. ISBN 80-901774-2-5. s. 7-59.

Vítězslava Nezvala, např. „*planá slova sladší medu*“ či „*ta hudba jemná sladkobolná*“¹²⁴) či ve tvorbě Jana Skácela (např. „*modře ze sna křičí pávi*“ nebo „*v kamnech šplíchá tma*“). Ačkoliv jsme v práci doložili příklady jen v poezii, synestezie není specifickým typem metafory pouze pro poezii. Objevuje se i v románech, jako příklad poslouží *Odysseus* od Jamese Joyce, kde se píše: „*Slyšel ovšem všelijaká slova, jak hrají všemi barvami zrovna jako zrána v Ringsendu rácci ve všech barvách různých druhů téhož písku, zavrtávající se někam pod něj, kde jsou domovem. Tu pohlédl vzhůru a uviděl oči, které říkaly nebo neříkaly slova, pronesená zaslechnutým hlasem – když pracuje.*“¹²⁵ Tyto konkrétní příklady prokazují, že synestetická metafora se objevuje v jakémkoliv formě jazyka, ať už v každodenním mluveném (př. teplota barev) či uměleckém, a není tak neobvyklá, jak by se mohlo předpokládat.

3 Typologie mísení smyslových modalit

Smyslové vnímání je základem veškerého poznání. Tato myšlenka pochází již z Aristotelova myšlení, ke kterému se připojil i John Lock se svou známou tezí: „*není v rozumu, co nebylo předtím ve smyslech*“.¹²⁶ Jelikož jsou tyto smysly člověku blízké, používají se v jazyce běžně. Buďto doslovně či jako konceptuální metafory. Toto mínění je úzce spjato s konceptem synestezie, který spočívá v jejich mísení. V předešlé kapitole jsme uvedli příklady synestezie v jazyce, respektive v textu, podle kterých následně určíme, jak se smyslové modalitě mísí a jejich metaforické vyjádření.

3.1 Smyslové modalitě a jejich metaforické vyjádření

Rozlišujeme 5 základní smyslů, a to zrak, sluch, čich, hmat a chuť. V oblasti smyslového vnímání existuje několik základních sloves. Pro zrak se jedná o sloveso *vidět*, pro sluch sloveso *slyšet* a sloveso *cítit* funguje pro čich, hmat i chuť zároveň. Dominantními smysly, někdy také „vyšší smysly“, bývají sluch a zrak. „Nižšími smysly“ se pak rozumí čich, hmat, a chuť.¹²⁷ Fakta a zmíněná slova v této kapitole budou čerpána převážně z kolektivní monografie kognitivní lingvistiky *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 108.

¹²⁴ HRABÁK, Josef. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 132.

¹²⁵ JOYCE, James. *Odysseus*. Přeložil Aloys Skoumal. Praha: Odeon, 1976. s. 510.

¹²⁶ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 108.

¹²⁷ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 113147.

3.1.1 Zrak

V evropské tradici je zrak základním a primárním smyslem poznání. „*Ve zdrojové oblasti zraku lze identifikovat několik dílčích domén: a) vlastní vjem vidění, b) oči jako orgán zraku, c) světlo jako podmínka vidění a d) mechanické zábrany vidění.*“¹²⁸ Jinými slovy, se zrakovým smyslem je kromě samotného orgánu zraku (oči) spojeno také vidění obecně, a především vnímání světla, jelikož je podmínkou k vidění. S ním jsou spojena slova jako *světlo, tma, stín, jasný – matný, mlhavý, jas* či *temnota*.¹²⁹

Metaforicky jsou zrakové vjemy nejčastěji míchány s jinými zrakovými vjemy. Nejvíce se jedná o barvy (*zelená, stříbrná, žlutá*) a světlo (*jasný, temný, křiklavý, půlnoc*). Často je také spojován se sluchem a méně často s hmatem, čichem a chutí. Mísením těchto smyslů pak vznikají synestetické metaforicky jako „*zelená půlnoc křičí nočním tiším*“¹³⁰, kde je spojena barva (*zelená*), světlo (*půlnoc, nočním*) a sluch (*křičí, tiším*). Setkáváme se s výrazy spojenými se zrakovými defekty (*slepý*) a mechanicky znemožněným viděním (zejména slovesa *zakrýt, skrýt* či *zahalit*).¹³¹ Tedy, jako synestetická spojení lze brát i „*skrytá zelená*“, „*slepý tón*“ atp.

3.1.2 Sluch

Sluch je druhým prominentním smyslem. Jsou s ním spojovány nejen uši, jako hlavní orgán smyslu, ale také výrazy spojené s hlasitostí, tichem, a jejich intenzitou. Příkladem jsou slova *křiklavý, řvavé – tlumené, tichý, utišený* atp. Velikou roli hraje také samotný lidský hlas a s ním metaforicky spojená adjektiva *zamlklý, zakřiknutý, promlčený, bezútešný*, ale také *plachý, ustrašený* či dokonce *hluchý*.¹³²

Sluchové vjemy jsou často míchány s vjemy zrakovými. Slova *křiklavý* a *řvavý* jsou často spojena s popisem barev, např. „*křiklavá žlutá*“ či „*řvavá červená*“. V poezii se pak objevují synestetické metaforicky „*křikem žab se zelenala noc*“¹³³, kde je mísen sluchový vjem (*křik žab*) se zrakovými (*zelená a noc*).

¹²⁸ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 132.

¹²⁹ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 139.

¹³⁰ BŘEZINA, Otokar. *Básnické spisy*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1913. s. 11.

¹³¹ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 139.

¹³² VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 143.

¹³³ SKÁČEL, Jan. Znorovy v Noci. In *Co zbylo z anděla*. Praha: Československý spisovatel, 1960. s. 22.

3.1.3 Čich

Dalším základním smyslem je čich. Slova spojená s čichovými vjemy jsou výrazně rozlišena na pozitivní (*vůně*) a negativní (*pach, zápach* či *smrad*). Libost či nelibost je velice subjektivní, a proto u čichových vjemů platí, že mají ‚*silný emoční přízvuk*‘.¹³⁴ V českém jazyce není příliš mnoho slov, která by byla evokována čichem, ale zmiňme např. adjektiva *voňavý, smradlavý, zpocený, růžový* (ve smyslu vůně květiny růže) a predikáty *zapáchat, načichnout a linout*.¹³⁵

Čich je jedním z ‚nižších‘ smyslů, a tak má sémanticky blíž ke hmatu a chuti, než ke sluchu a zraku. Často je proto nalezneme synesteticky smíchané s jedním ze smyslů nižších. Vaňková et. al. uvádějí, že čich je metaforicky nejvíce užíván právě jako synestetická metafora spojována s hmatem – *jemná / ostrá vůně, ostrý zápach, lehká / těžká vůně*, ale také s chutí – *sladká vůně, ošklivý / šeredný zápach*. U popisu parfému si navíc můžeme všimnout mísení i se sluchovým vjemem, např. *vůně s tóny ovoce / květin*.¹³⁶

3.1.4 Hmat

Hmat je opět smyslem ‚nižším‘, ačkoliv některé publikace tvrdí, že by mohl konkurovat zraku. Pomocí hmatu můžeme argumentovat, že něco opravdu známe, jelikož si to můžeme osahat a doložit tak, že to skutečně existuje. S hmatem jsou spojena převážně adjektiva, která popisují povrch předmětu (*hladký, drsný, hrubý, jemný, suchý, vlhký, mokrá, slizký*), jaká je jeho teplota (*horký, teplý, vlažný, studený*) a také jeho hustotu (*tvrdý, měkký, pružný, sypký*). Ke hmatu se pojí i nejen veškeré kožní a pohybové počinky, ale také vzdálenost (*daleký, dlouhý, vzdálený, blízký*).¹³⁷

Hmat se obvykle synesteticky pojí zejména s čichem a chutí. Příklady synestetických metafor spojených s hmatem jsou ‚*měkký tón*‘ či ‚*jemná vůně*‘. Nejvíce zažitou synestézií je spojení teploty a barvy – ‚*studená modrá*‘, ‚*teplá žlutá*‘ atp.

¹³⁴ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 146, 150.

¹³⁵ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 151.

¹³⁶ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 149.

¹³⁷ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 164.

3.1.5 Chut'

Posledním „nižším“ smyslem je chuť. Rozlišujeme 5 základních chutí, a to *sladkou, slanou, hořkou, kyselou a trpkou*. Stejně jako u čichu, i chuť je velice subjektivní a její slovní zásoba je rozdělena podle libosti či nelibosti. Dané jídlo nám buď *chutná* nebo *nechutná*. S chutí jsou kromě 5 základních chutí dále spojena adjektiva *ostrý, pálivý, palčivý, lehký – těžký, jemný* atp. Podle hodnocení subjektu existují adjektiva *dobrá, (ne)příjemná* či *odporná*. Nesmíme opomenout adjektiva, která popisují přímo chuť daných pokrmů, např. *medová, rajčatová a karamelová*.¹³⁸

V kontextu synestezie je chuť, především soulad několika chutí, často mísená se sluchem, „např. *harmonie chutí, jídlo může být hotový koncert a chuti mohou tvořit hotový akord*.“¹³⁹ Další synestetické metafory jsou „*medový tón*“ či „*karamelová hnědá*“.

3.2 Vztah smyslových modalit a emocí

V oblasti synestezie jsou barvy nejběžnějším vyvolávaným vjemem.¹⁴⁰ Samotné barvy máme přirozeně zažité s určitými emocemi. Touto tezí se ve vztahu k synestezii zabýval V. S. Ramachandran: „*Ve starších statích o synestézii [jsem] četl, že specifické barvy, v nichž synestetici jednotlivá čísla vidají, pro ně často mívají i citové zabarvení, a že čísla napsaná nesprávnými barvami v nich mohou budít silný odpor. Všichni máme samozřejmě s barvami spojené určité emoce. Modrá jako by nás uklidňovala a červená rozvášňovala*.“¹⁴¹ Nemusí se však vždy jednat o barvy, ale také hmatový vjem může vyvolávat určité emoce. Ramachandran ve své knize zmiňuje synestetičku Francescu, která trpí synestézií *hmatový vjem > emoce*. Při doteku se zavřenýma očima na určité textury se jí vybavují různé emoce, např. džínovina vyvolává pocit hluboké sklíčenosti, pomerančová kůra vyvolává úlek a hedvábí vyvolává mír a klid.¹⁴²

V uměleckých textech se smyslové modalitě běžně pojí s emocemi. Autoři používají slovní spojení jako „*růžově plakala do uší*“¹⁴³ (barva + emoce + sluch) nebo „*zlý akord vřízne rýh*“¹⁴⁴

¹³⁸ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 157-159.

¹³⁹ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 159.

¹⁴⁰ CYTOWIC, Richard a EAGLEMAN, David. *Wednesday is indigo blue*. MIT Press, 2009. ISBN 978-0262-01279-9. s. 24.

¹⁴¹ RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Mozek a jeho tajemství aneb Pátrání neurologů po tom, co nás činí lidmi*. Přeložila Helena Čížková. Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-080-8. s. 113.

¹⁴² RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Mozek a jeho tajemství aneb Pátrání neurologů po tom, co nás činí lidmi*. Přeložila Helena Čížková. Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-080-8. s. 104.

¹⁴³ RIMBAUD, Arthur. Přeložil Vítězslav Nezval. *Dílo J.A. Rimbauda*. Praha: Družstevní práce, 1930, s. 103.

¹⁴⁴ MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 29.

(emoce + sluch + hmat). Můžeme si toho všimnout i v básni K. Hlaváčka *Hrál kdosi na hoboje*, kde se nachází verš: „*hrál pro svou Lhostejnost, či hrál spíš pro svůj Strach?*“, který následně pokračuje: „*hrál smutně na hoboje*“¹⁴⁵ (spojení zvuku + emoce). Podobné synestezie se objevují i u Otakara Březiny. V jeho básni se objevuje verš: „*z tvého dechu mi zavála vůně mých nejhlubších samot*“¹⁴⁶, kde spojuje čich se samotou.

3.3 Tendence míchání smyslových modalit v poezii

Všeobecnou tendencí metafor je, že proces přiřazování směřuje od konkrétních významů k abstraktnějším. To platí i pro synestetické metafory, kde je abstraktní zážitek vyjádřen pomocí termínů, které jsou více srozumitelné a člověku bližší.¹⁴⁷

Ning Yu ve své publikaci *Synesthetic metaphor: A cognitive perspective* popisuje tři synestetické tendence v poezii od Stephena Ullmanna (1959), který vychází již z Aristotelovy myšlenky. První tendenci nazývá „*hierarchical distribution*“, při které synestetické přenosy směřují vždy od nižších k vyšším smyslům, jmenovitě *hmat* → *chuť* → *čich* → *sluch* → *zrak*. V závislosti na této první tendenci určuje i druhou a třetí. Druhá tendence je ta, že *hmat* (nejnižší úroveň kognice) je převládajícím zdrojem spouštěčů. Třetí tendencí je to, že *sluch*, více než *zrak*, je převládajícím průvodcem, což samozřejmě nesedí s hierarchickým hlediskem. „*Podle Ullmannovy interpretace je to proto, že vizuální terminologie je nesrovnatelně bohatší než její sluchový protějšek.*“¹⁴⁸ Toto tvrzení však platí spíše pro anglickou poezii, v českých metaforách se staví sluch na stejnou či vyšší úroveň jen velmi zřídka.¹⁴⁹ Metafory, které podstupují tyto tendence, pak zní pro čtenáře přirozeněji.¹⁵⁰

3.4 Shrnutí

Pomocí kolektivní monografie kognitivní lingvistiky od I. Vaňkové et. al. jsme uvedli všech pět smyslových modalit (zrak, sluch, čich, hmat a chuť), včetně jejich možnosti metaforického vyjádření v kontextu synestezie. Ke zraku se pojí terminologie spojená

¹⁴⁵ HLAVÁČEK, Karel. *Hrál kdosi na hoboje*. Praha: Československý spisovatel, 1978.

¹⁴⁶ BŘEZINA, Otokar. *Básnické spisy*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1913. s. 103.

¹⁴⁷ SALZIGER, Julia. *The Sweet Smell of Red-An Interplay of Synaesthesia and Metaphor in Language*. Bochum, 2010, s. 63.

¹⁴⁸ původní znění: „*According to Ullmann's interpretation, this is because visual terminology is incomparably richer than its auditory counterpart.*“ viz NING, Yu. Synesthetic metaphor: A cognitive perspective. In *Journal of Literary Semantics*. 2003, 32(1), s. 21.

¹⁴⁹ VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3. s. 144.

¹⁵⁰ SALZIGER, Julia. *The Sweet Smell of Red-An Interplay of Synaesthesia and Metaphor in Language*. Bochum, 2010, s. 63.

s viděním, očima, zrakovým defektem (*slepý, zahalený*) a světlem (*jas, tma*). Ke sluchu patří výrazy spojené s hlasitostí (*křiklavý*), tichem (*tlumené, tichý*), ale také lidským hlasem (*zamlklý, plachý*). K čichu se pojí slova pro čichovou libost a nelibost (*vůně, pach*) a s nimi spojená slova (*zpocení, voňavý*). Hmat obsahuje terminologii popisující povrch předmětu (*hladký, drsný*), jeho teplotu (*horký, teplý*), hustotu (*tvrdý, měkký*), ale také vzdálenost (*daleký, dlouhý*). K chuti se pojí výrazy určující pět základních chutí (*sladkou, slanou, hořkou, kyselou a trpkou*) a s nimi spojená slova.

Excerpce literárních děl v kapitole 2 pomohla charakterizovat způsoby metaforického míchání smyslů. Jedná se většinou o adjektivum typické pro jeden smysl (např. pro zrak jsou typická adjektiva barev – *zelený, červený*), které je spojené se substantivem jiného smyslu (např. pro čich – *vůně, pach*) či predikátem (např. pro sluch – *hrát, křičet*). Díky tomu pak vznikají synestetická spojení jako *červená vůně hraje*, či *zelený pach křičí*.

Uvedená fakta vybízejí k empirickému ověření. Hlavní otázkou je, zda čtenáři dokážou v textu rozpoznat synestezii a identifikovat, jaké výrazy ji utvářejí. Výzvou je také zjistit, do jaké míry se pokusné osoby ve vnímání synestezie shodují, či naopak liší. O to se pokusíme v praktické části bakalářské práce.

PRAKTICKÁ ČÁST PRÁCE

V teoretické části práce jsme se zabývali různými aspekty pojmu synestezie, převážně jsme vycházeli z psychologického a lingvistického hlediska. Ve vybraných literárních dílech impresionismu a symbolismu jsme doložili projevy synestezie v uměleckém textu. Na jejich základě jsme charakterizovali smyslové modalitty a možnosti jejich metaforického vyjádření. Pro praktickou část jsme jako formu ověření získaných fakt zvolili dotazníkové šetření. Cílem dotazníku bylo zjistit, zda mají lidé fenomén synestezie v povědomí a jak vnímají jeho metaforické vyjádření v uměleckém textu. Tyto výsledky následně porovnáme s fakty představenými v teoretické části.

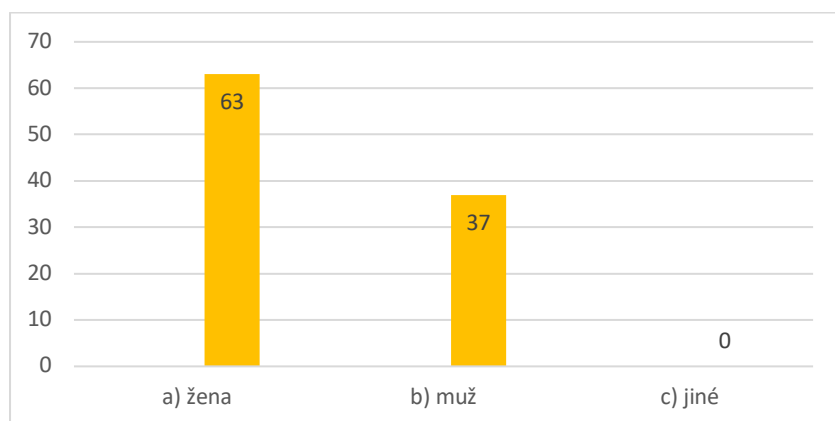
4 Dotazníkové šetření

V rámci dvou měsíců bylo provedeno dotazníkové šetření, ve kterém bylo respondentům položeno 21 otázek ohledně synestezie a její percepce ve vybraných textových ukázkách. Dotazník byl rozdělen na 5 částí podle typu otázek. Dotazníkové šetření probíhalo na webových stránkách SURVIO.com a šířilo se primárně přes sociální sítě. Vyplnění dotazníku bylo zcela dobrovolné a anonymní, tudíž výběr respondentů byl náhodný. Celkem bylo nasbíráno 100 odpovědí od 100 různých respondentů, takže 1 % se rovná jednomu respondentovi.

4.1 První část – metadata

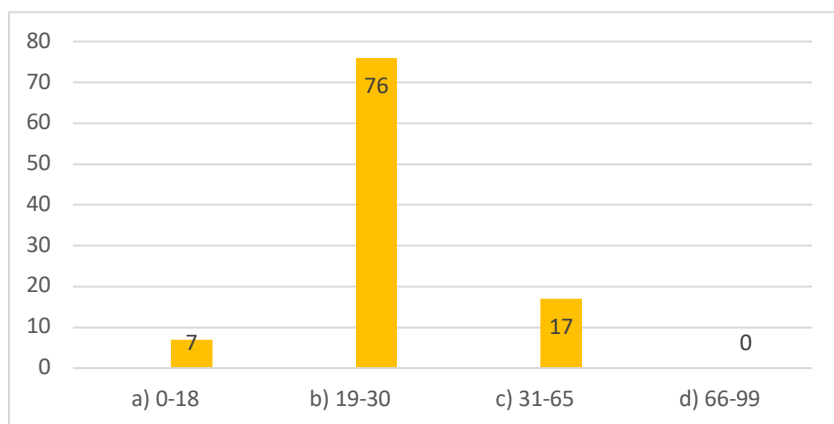
První část dotazníkového šetření byla věnována obecné charakteristice respondentů. Ptali jsme se na pohlaví, věk a nejvyšší dosažené vzdělání respondentů, čímž jsme získali tzv. metadata.

1. otázka: Jakého jste pohlaví?

Zdroj: vlastní šetření

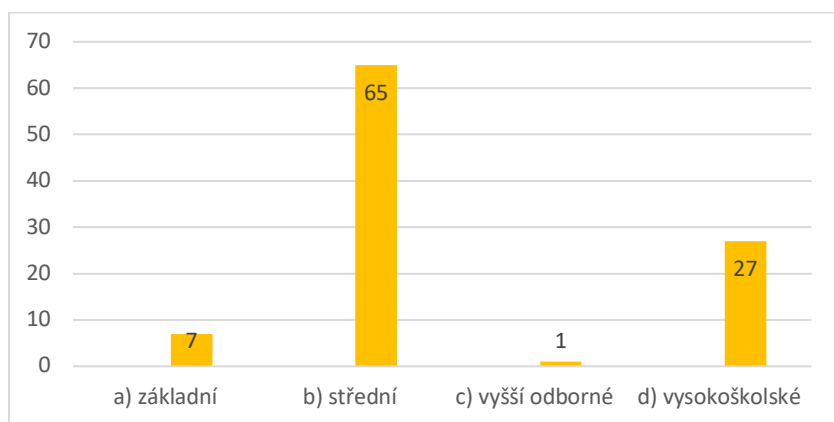
2. otázka: Jaký je Váš věk?

Zdroj: vlastní šetření

Respondentů bylo celkem 100, z nichž bylo 63 žen a 37 mužů. Největší zastoupení tvořila věková skupina 19-30 let, která činila 76 %. Druhou nejvíce zastoupenou skupinou byla 31-65, což je 17 %, a nejméně zastoupená byla skupina 0-18, což tvořilo pouhých 7 %. Respondenty ve věku 66-99 let se nám nepodařilo oslovit.

3. otázka: Jaké máte nejvyšší dosažené vzdělání?

Zdroj: vlastní šetření

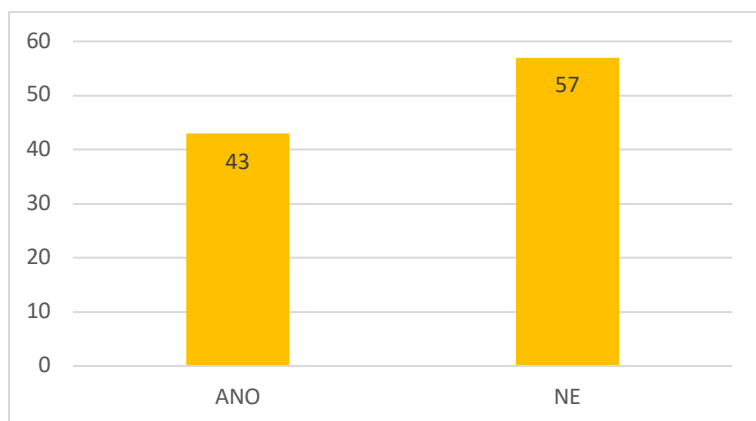
Otázka nejvyššího dosaženého vzdělání nebyla povinná, ale všichni respondenti přesto odpověděli. Nejvíce respondentů má ukončenou SŠ a SOŠ (65), poté VŠ (27), ZŠ (7) a nejméně respondentů má VOŠ (1).

4.2 Druhá část – pojem synestezie

Na začátku této části byli respondenti seznámeni s pojmem synestezie z psychologického hlediska. Následně jim byla předvedena synestezie jako metaforický výraz užívaný v literatuře.

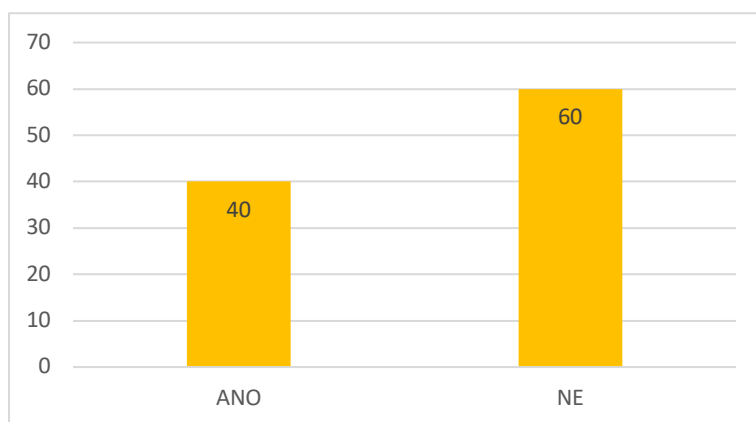
Jako příklady byly použité *temný hlas*, *zelený křik* a *kyselá červená*. Otázky pak zjišťovaly, jakou zkušenost mají respondenti se synestézií a zda se s ní setkali již před vyplňováním dotazníku. Všechny otázky byly uzavřené a byly zde pouze odpovědi ANO nebo NE.

1. otázka: Setkali jste se dříve s pojmem Synestezie?

Zdroj: vlastní šetření

2. otázka: Setkali jste se dříve s pojmem Synestezie jako básnickým tropem užívaným v literatuře?

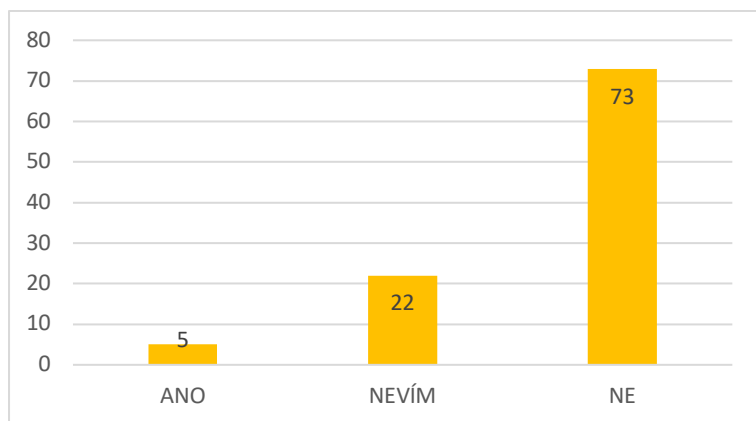
Zdroj: vlastní šetření

Pomocí první otázky jsme zjišťovali, zda mají respondenti v povědomí pojem synestezie. Dotazníkové šetření má být zaměřeno na synestézii v jazyce a její metaforická vyjádření, k čemuž tato otázka nesměřuje. Respondenti mohou znát synestézii pouze jako odlišné vnímání (z psychologického hlediska) a ne jako metaforu (z lingvistického hlediska). Potřebovali jsme tedy specificky zjistit, zda respondenti znají synestézii primárně z pohledu lingvistiky, a proto jsme uvedli otázku druhou. Více než polovina respondentů (celkem 57 %) se nikdy nesečkala s pojmem Synestezie, zatímco 43 % tento pojem znala. Z těchto 43 % pouze 3 respondenti

nevěděli, že se synestezie nachází i v literatuře. Vyvrátili tak naše předpoklady, že synestezie jako metafora v jazyce je lidem známa méně, nežli jako odlišný způsob vnímání.

Ve třetí otázce jsme se tázali, zda jsou respondenti synestetici. Pod otázkou bylo vysvětleno, že synestetik je člověk, u nějž dochází k projevům synestezie, tedy k tomu, že např. při poslechu hudby se mu jeví různé barvy anebo při četbě určitých slov se mu vyvolávají chutě v puse. Z celkového počtu jsme zaznamenali 5 synestetiků, 22 respondentů si nebylo jisto a 73 jasně odpovědělo, že synestetici nejsou.

3. otázka: Jste synestetik?

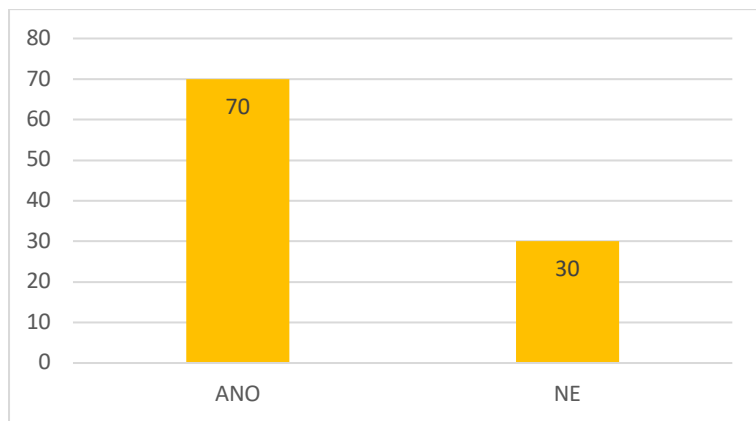

Zdroj: vlastní šetření

4.3 Třetí část – slovní spojení

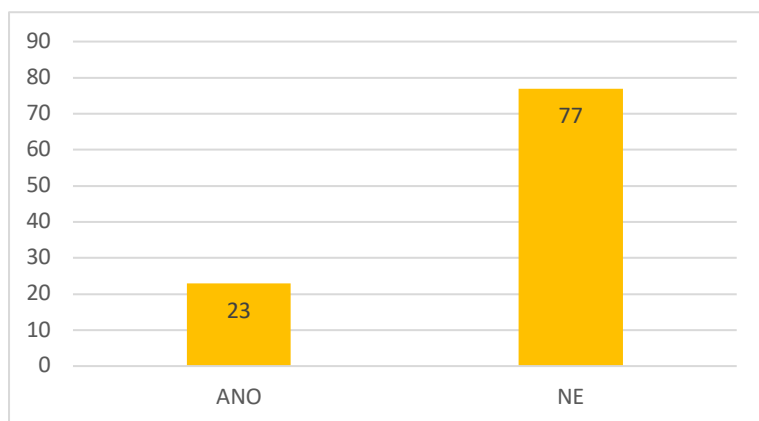
Ve třetí části šetření bylo uvedeno 5 různých slovních spojení z vybrané poezie. Respondenti byli tážáni, zda se v nich objevuje synestezie, či nikoli. Otázky v této části byly uzavřené a respondenti mohli odpovídat pouze ANO nebo NE.

1. otázka: hvězda ti plakala růžově do uší

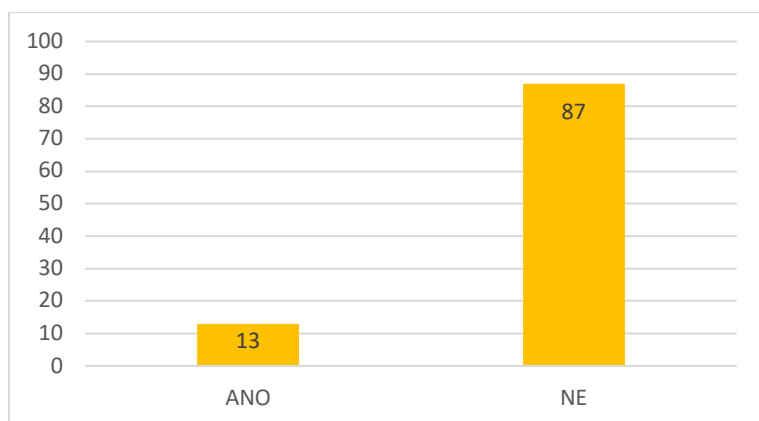
Zdroj: vlastní šetření

2. otázka: nesouce na čele ohnivá znamení

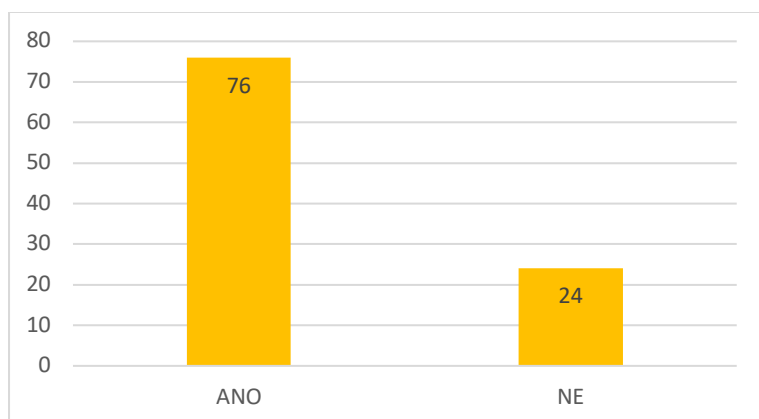
Zdroj: vlastní šetření

3. otázka: uprostřed města dlouhá řeka teče

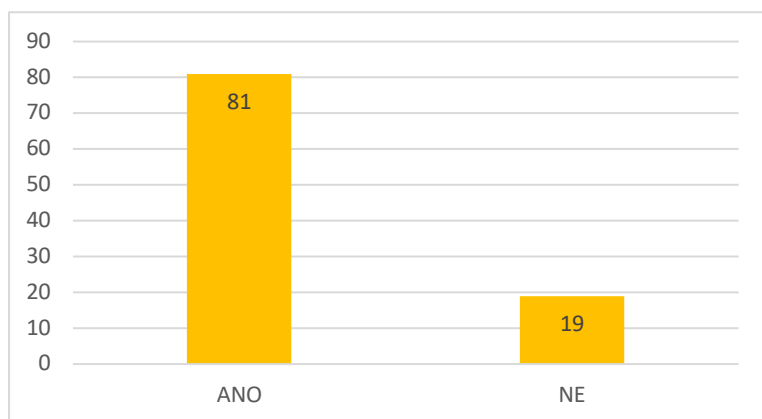
Zdroj: vlastní šetření

4. otázka: tvůj hlas je jako víno ke mně

Zdroj: vlastní šetření

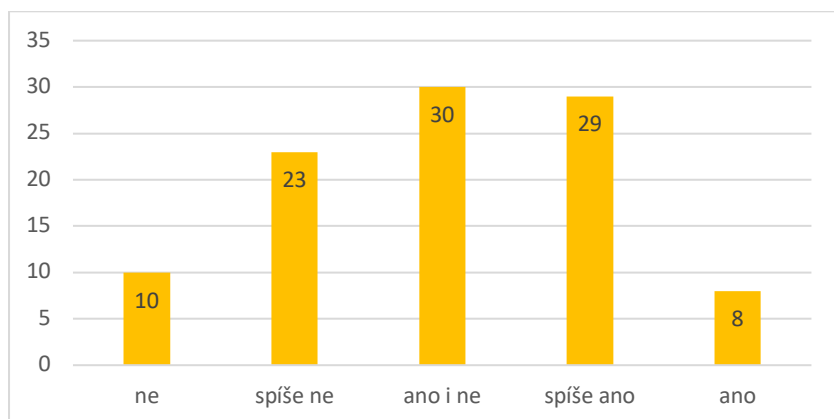
5. otázka: křikem žab se zelenala noc

Zdroj: vlastní šetření

Na konci této části jsme se ptali, zda pro respondenty bylo těžké na některé otázky odpovědět. Otázka byla formou škály, kde bylo na výběr od 1 do 5, přičemž 1 bylo NE a 5 bylo ANO.

6. otázka: Bylo pro vás těžké na některé otázky odpovědět?

Zdroj: vlastní šetření

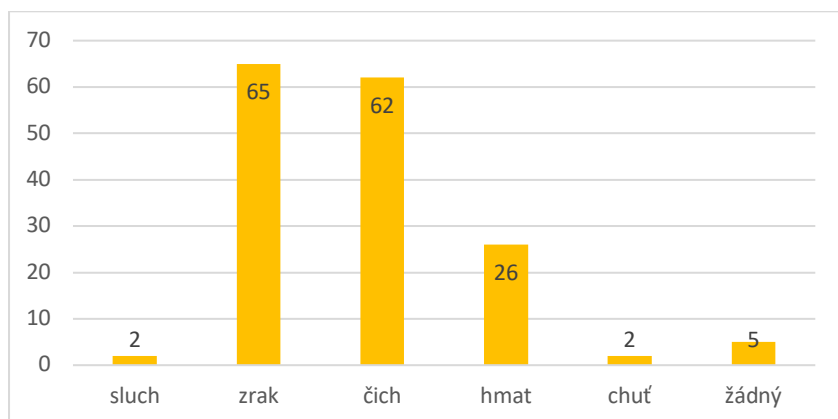
4.4 Čtvrtá část – souvislý text

V této části byl respondentům předložen úryvek ze symbolistické básně *Pršelo v noci...* od Karla Hlaváčka, která byla uvedena a interpretována v teoretické části: „*Je pozdě již... Kouř po střeách se plazí, / srp měsíce jak stříbrný je plech, / vzduch prosycen je hořkou vůní sazí, / již půlnoční déšť smyl se šikmých střeách.*“¹⁵¹ Následně měli respondenti u každého verše určit, na jaké smysly daný verš působí. Respondenti mohli v otázkách typu A vybrat více než jeden

¹⁵¹ HLAVÁČEK, Karel. *Pozdě k ránu*. Praha: Moderní revue, 1896, s. 27.

mysl právě za účelem doložení synestezie i v jednom verši. U každého verše měli respondenti ještě určit, která slova pro ně byla klíčová. Šetření tohoto typu bylo formou otevřené otázky typu B (viz *Příloha*, s. 65), aby respondenti mohli případně okomentovat své volby. Jelikož se každá odpověď mírně lišila, grafy zde neuvádíme.

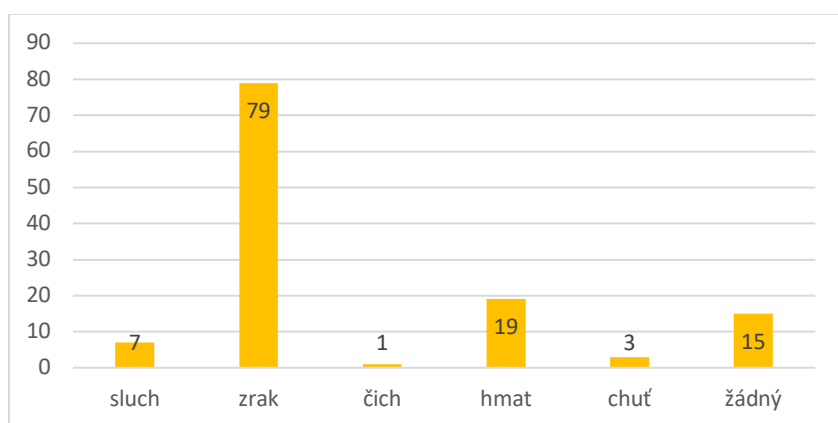
1a. otázka: Na které smysly působí první verš?

Zdroj: vlastní šetření

První verš působil nejvíce na zrak (65) a čich (62), dále na hmat (26) a zcela minimálně na sluch (2) a chuť (2). Pro 5 respondentů nepůsobil na žádný smysl. Nejčastěji zmiňovaným slovem bylo *kouř*, které zaznamenalo 91 respondentů jako klíčové. Nejčastěji bylo spojeno se slovesem *plazí se*, a to až v 55 případech. Celkem 9 respondentů nezaznamenalo žádné slovo.

2a. otázka: Na které smysly působí druhý verš?

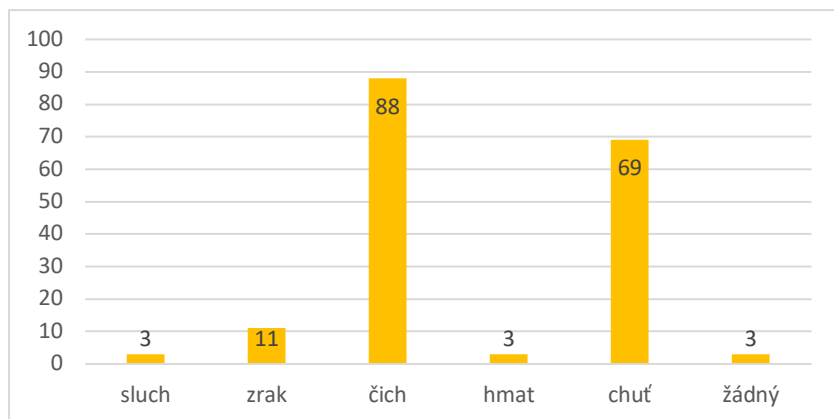

Zdroj: vlastní šetření

Ve druhém verši byl nejvíce zaznamenán zrak (79), mnohem méně hmat (19), sluch (7), chuť (3) a čich (1), avšak u 15 respondentů verš neoslovil ani jeden jejich smysl. Klíčovým slovem

pro většinu respondentů bylo slovo *stříbrný* (67) a *plech* (45). Dohromady tato slova byla zmíněna od 25 respondentů. Celkem 20 respondentů neuvedlo žádné slovo jako klíčové a 20 respondentů uvedlo ještě slova *srp* a *měsíc*.

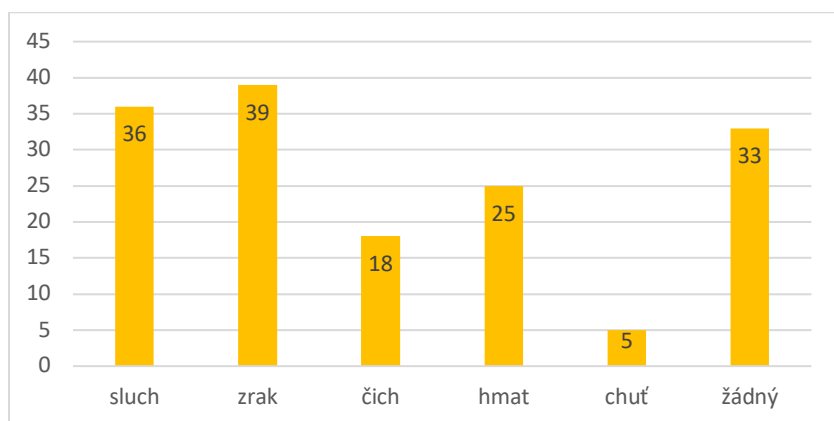
3a. otázka: Na které smysly působí třetí verš?

Zdroj: vlastní šetření

Třetí verš básně nejvíce působil na čich (88) a chuť (69), daleko méně pak na zrak (11), sluch (3) a hmat (3). Celkem u 3 respondentů nebyl zaznamenán ani jeden smysl. Nejvíce zmiňovanými slovy bylo spojení *hořká* a *vůně*, a to v 93 případech. Další slova v různých spojení (např. *vzduch* a *saze*) byla zaznamenána 3 respondenty a 4 respondenti nezaznamenali žádné slovo.

4a. otázka: Na které smysly působí čtvrtý verš?

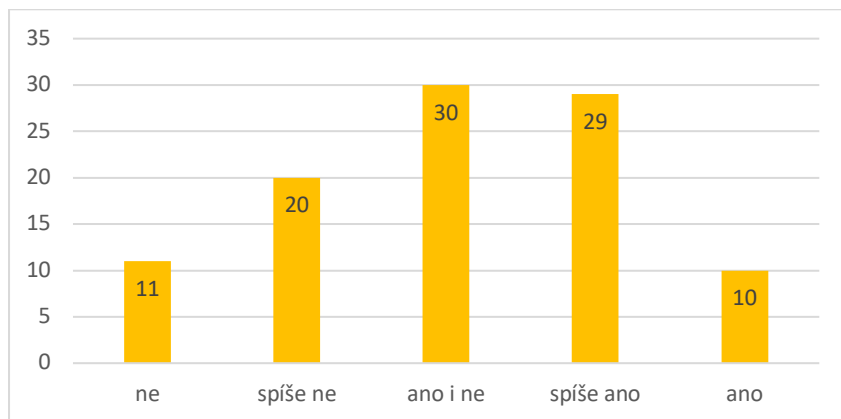

Zdroj: vlastní šetření

U čtvrtého verše byla zmíněna většina smyslů poměrově velmi podobně. Nejvíce působil na zrak (39) a sluch (36). U třetiny respondentů nepůsobil ani na jeden smysl (33), na hmat

působil u 25 respondentů, na čich u 18 respondentů a 5 respondentů zaznamenalo chuť. Klíčovým bylo pro 54 respondentů slovo *děšť* a ve 24 případech byl ve spojení s predikátem *smyl*. Celkem 36 respondentů neurčilo žádné slovo. Opět jsme se na konci této části ptali, zda pro respondenty bylo těžké na některé otázky odpovědět.

5. otázka: Bylo pro vás těžké na některé otázky odpovědět?

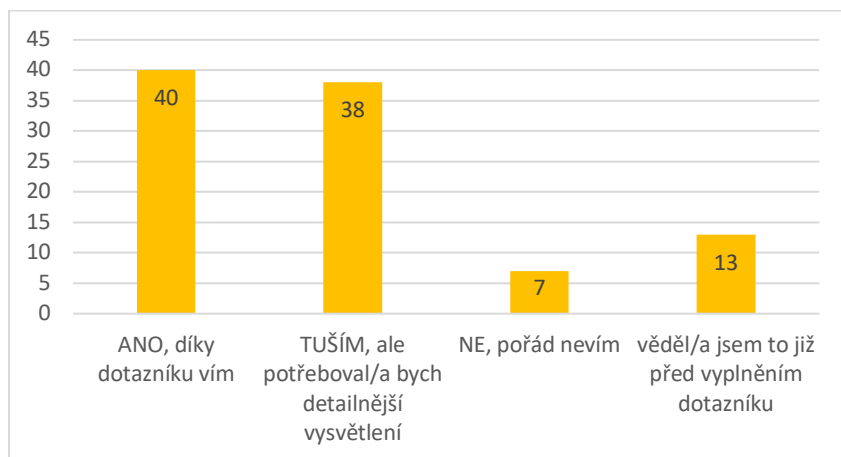

Zdroj: vlastní šetření

4.5 Pátá část – percepce synestezie

Poslední část dotazníku se věnovala pochopení synestezie po tom, co respondenti dotazník již vyplnili. Ptali jsme se, zda fenomén synestezie pochopili, jak na ně působí v textu a zda je synestezie zaujala. Ve druhé otázce mohli zaškrtnout více než jednu možnost.

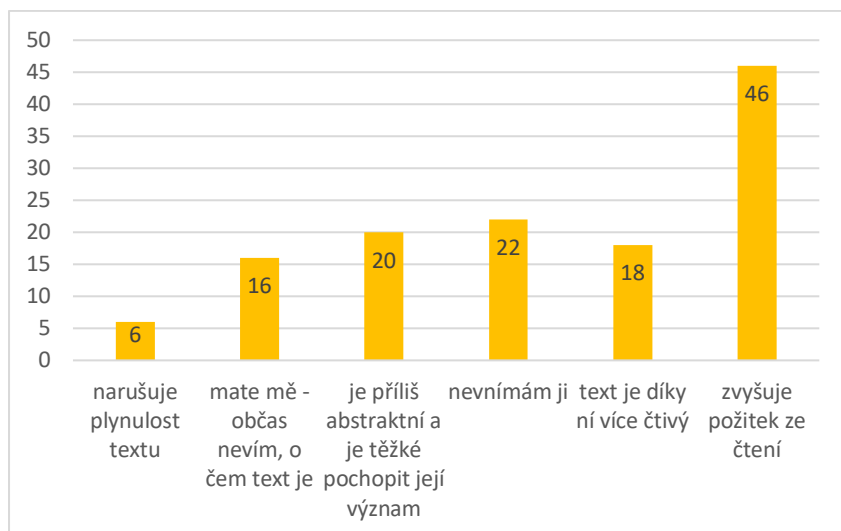
1. otázka: Máte nyní jasnější představu o tom, co synestezie znamená?

Zdroj: vlastní šetření

Z celkového počtu již 93 respondentů pochopilo fenomén synestezie. Z nich 13 synestezii znalo před vyplněním a 38 by potřebovalo detailnější vysvětlení.

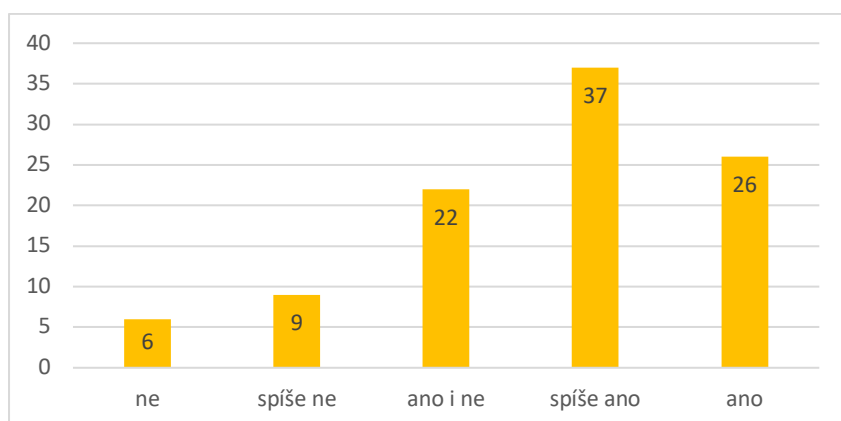
2. otázka: Jak na vás, jako na čtenáře, působí synestezie v textu?

Zdroj: vlastní šetření

Podle 64 respondentů synestezie zvyšuje požitek ze čtení a napomáhá ke čtivosti, 22 respondentů ji v textu nevnímá, a pro 26 respondentů je příliš abstraktní nebo je v textu mate. Většinu respondentů (81) synestezie zaujala, jelikož u 3. otázky zaškrtili *ano*, *spíše ano* a *ano i ne*.

3. otázka: Zaujal vás koncept synestezie?

Zdroj: vlastní šetření

5 Porovnání výsledků dotazníkového šetření s teoretickou částí

Dotazníkové šetření posloužilo jako ukázka vnímání synestezie a identifikace jejích projevů současnou populací. Zjištění v tomto šetření jsou pouze orientančí a výzkum nebyl zcela reprezentativní, jelikož nesplňoval striktně stanovená kritéria empirických šetření.

5.1 Charakteristika respondentů

V kapitole 1.3 jsme se zabývali počtem lidí se schopností synestezie a vlivem genderu na synestezii. Na toto téma existuje několik diskuzí, avšak většina se shoduje na tom, že schopnost synestezie mají především ženy.

Dotazníkové šetření bylo zcela dobrovolné a respondenti mohli odpovídat pouze, pokud sami chtěli. Obecně se předpokládá, že synestezii má 2–4 % populace.¹⁵² Z celkového počtu 100 respondentů jsme zaznamenali 5 synestetiků, což by více méně odpovídalo předpokladům. Co se týče pohlaví, tak 3 z nich byly ženy a 2 muži. Tento fakt by sám o sobě potvrdil, že schopnost synestezie mají více ženy. Důležité je však zmínit, že šetření vyplnilo 63 žen a pouze 37 mužů. Tento výsledek podporuje tvrzení Julie Simner, že na dotazníkové šetření o synestezii se mnohem častěji dobrovolně přihlásí ženy a výsledky tak mohou být zkreslené.¹⁵³ Podle našeho výzkumu tedy statisticky má synestezii 4,7 % žen a 5,4 % mužů, což dokonce naznačuje, že schopnost synestezie mají více muži. Po analýze jednotlivých odpovědí každého synestetika jsme došli k závěru, že se nejčastěji jednalo o věkovou kategorii 19-30 let, do které spadají 4 synestetici. Jedna synestetická byla mladší, a to ve věkové skupině 0-18 let. Počet synestetiků může být mírně zkreslený. Oproti mužům se synestezii všechny 3 synestetičky zaškrtly, že se nikdy předtím s pojmem synestezie nesetkaly, a tak ji nemohou mít oficiálně diagnostikovanou. Spíše je to jejich vlastní pocit, což 100% nepotvrzuje, že synestezii opravdu mají. Jedná se však o zajímavé zjištění (především pro samotné respondenty), které by navíc potvrzovalo hypotézu, že spousta synestetiků ani neví, že takovou schopnost mají.¹⁵⁴

5.2 Slovní spojení

Třetí část dotazníkového šetření byla zaměřena na vybraná slovní spojení. Účelem této části bylo zjistit, zda respondenti vnímají rozdíl mezi metaforami běžnými a synestetickými při spojení dvou a více slov.

¹⁵² NELSON, Angela. *Synesthesia*. WebMD. 2005.

¹⁵³ Simner in CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, 54(4), s. 383.

¹⁵⁴ NELSON, Angela. *Synesthesia*. WebMD. 2005.

V první otázce bylo spojení „*hvězda ti plakala růžově do uší*“. Zde se nachází synestetická metafora, ve které je spojen zrak (*hvězda, růžová*) se sluchem (*uši*) a zároveň i s emocí (*plakat*). Silná většina respondentů (70) dokázala poznat, že se jedná o synestetickou metaforu. Ve druhé části bylo spojení „*nesouce na čele ohnivá znamení*“, které obsahuje metaforu, avšak se nejedná o synestetickou. Zde 77 respondentů poznalo, že se o synestezii nejedná, a 13 respondentů určilo, že ano. Jako třetí spojení jsme uvedli „*uprostřed města dlouhá řeka teče*“, kde se v kontextu zřejmě může jednat o metaforu, avšak v tomto případě se nejedná o metaforu žádnou. Podobně to vnímalo 87 respondentů. Čtvrté spojení „*tvůj hlas je jako víno ke mně*“ opět synestetickou metaforu obsahuje. Lyrický subjekt přirovnává *hlas* (zvukový vjem) k *vínu* (zrakový, chuťový či čichový vjem). Tuto ukázkou respondenti označili 76krát jako synestetickou a 24krát jako nesynestetickou. Páté spojení „*křikem žab se zelenala noc*“ obsahuje opět synestetickou metaforu, ve které se míchá sluch (*křik žab*) a zrak (*zelená*). Tato ukázkou synestezie byla pro respondenty nejzřetelnější a poznalo ji celkem 81 jedinců.

5.3 Souvislý text

Čtvrtá část dotazníkového šetření obsahovala výňatek z poezie. Jednalo se o první sloku z básně *Pršelo v noci...* od Karla Hlaváčka. Každý verš obsahoval určitá slova, která vyvolávají smyslové vjemy. V básni bylo obsaženo všech 5 smyslů, díky čemuž sloka vytvářela čtenáři jasný obraz toho, co lyrický subjekt popisuje. Podle respondentů první verš působí nejvíce na zrak a čich, druhý verš apeluje převážně na zrak, třetí verš zaujme čich a chuť a čtvrtý verš nepůsobí buďto na žádný smysl, nebo na sluch, zrak a hmat (zde byly výsledky poměrně vyrovnané). Slova, která byla určena jako klíčová, měla podobný vzorec. Vždy se jednalo o substantivum (v našem případě *kouř, plech, vůně a déšť*), které bylo rozvinuto buďto adjektivem (*stříbrný a hořká*), nebo predikátem (*plazí se a smyl*). Klíčová slovní spojení pro jednotlivé verše byly tedy *kouř se plazí, stříbrný plech, hořká vůně a déšť smyl*. Ve třetím verši se nachází navíc synestetická metafora „*hořká vůně sazí*“, kde se mísí chuť a čich. Ta byla pro respondenty nejvíce zřetelná a klíčová pro určení, jelikož ji v tomto spojení uvedlo dokonce 93 respondentů. Celkově sloka nejvíce působila na zrak (194x), poté na čich (196x), dále na chuť (79x) a hmat (73x) a nejméně na sluch (48x).

Ullmann představil synestetickou tendenci (viz kapitola 3.3), při které synestetické přenosy směřují vždy od nižších k vyšším smyslům, jmenovitě *hmat* → *chuť* → *čich* → *sluch* → *zrak*,

příčemž zrak je smysl nejvyšší.¹⁵⁵ První verš tuto tendenci splňuje. Predikát je vjemem hmatovým (*plazí se*), který se váže na vjem čichový a zrakový (*kouř*), tedy schéma *hmat* → *čich* → *zrak*. Ve druhém verši je synestezie *stříbrný plech*, kde je opět schéma *chuť* → *zrak*, ve smyslu plechová chuť a stříbrná barva, a tak tendence také splňuje. Ve třetím verši je spojení *hořká vůně*, pro které platí schéma *čich* → *chuť*. Ullmannovy tendence tak nesplňuje, a proto zní čtenáři méně přirozeně než ostatní slovní spojení. V posledním verši spojení *děšť smyl* má schéma *sluch* → *zrak*, které naplňuje tendenci první, avšak ne třetí.

5.3.1 Otevřené otázky

Otázky typu B byly otevřené, kde každý respondent mimo napsání klíčových slov mohl navíc okomentovat své volby. Tuto možnost využila pouze jedna respondentka (žena) č. 40. Její odpovědi uvedeme jako příklad, jak někteří lidé mohou synestezii vnímat.

Respondentka uvedla, že neví, zda je synestetička. U prvního verše uvedla sluch, zrak i čich a do otevřené otázky připsala: „*při slovech kouř po střeách se plazí přímo vidinu vnímám – vidím ji, slyším ji, cítím ji (nebo aspoň tak to vnímám v hlavě)*“. Druhý verš působil na její sluch, zrak a chuť. Do otevřené otázky napsala: „*srp – spojené se zvukem ostří, stříbrný – spojené se září / blyštěním, plech – pachů metalová v puse*“. Ke třetímu verši uvedla sluch, čich a chuť a okomentovala slovy: „*hořkou vůní – chuť, čich, sazí – zrak, představa, že něco poletuje ve vzduchu*“. U čtvrtého verše se opět jednalo o sluch, zrak a čich a k tomu napsala: „*děšť – sluch, čich, zrak, protože si to zase ihned dokážu představit*“. Všechny otázky pro ni byly lehké na zodpovězení a koncept synestezie ji zaujal, i když ho znala již před vyplněním dotazníku. Podle ní synestezie zvyšuje požitek ze čtení, což je také vidné z jejích odpovědí.

5.4 Percepce synestezie

Poslední část dotazníku byla zaměřena na postoj respondentů k synestezii. Jelikož bylo počítáno s možností, že někteří o pojmu synestezie nikdy předtím neslyšeli (což sám dotazník doložil u 57 respondentů), tak jsme se ptali, zda byl dotazník dostatečným vysvětlením jevu. Většina respondentů (93) koncept synestezie pochopila, buďto pomocí dotazníku, nebo ho znali již před vyplněním. Z výsledku lze tvrdit, že 50 % respondentů synestezii neznalo, ale pomocí dotazníku se o ní dozvěděli a zároveň ji i pochopili.

¹⁵⁵ Ullmann In XIU, Yu. On the Study of Synesthesia and Synesthetic Metaphor. In *Journal of Language Teaching and Research*. 2012, 3(6). ISSN 1798-4769. s. 1286.

Pro účely této práce byla také velice důležitá percepce synestezie v textu, v našem případě v poezii. Pomocí otázky *Jak na vás, jako na čtenáře, působí synestezie v textu?* jsme zjistili, že čtenářům nejvíce zvyšuje požitek ze čtení a zároveň napomáhá ke čtivosti textu. Někteří respondenti (20) však měli problém pochopit její význam, jelikož je příliš abstraktní. Podobný počet respondentů ji v textu vůbec nevnímá či je dokonce mate, a tak nevědí, o čem se v textu píše. Pozitivním výsledkem bylo, že pouze 6 % respondentů zaznamenalo, že narušuje plynulost textu.

V poslední otázce dotazníkového šetření jsme se ptali, zda respondenty koncept synestezie zaujal, přičemž 63 respondentů odpovědělo *ano* a *spíše ano*, 22 respondentů *ano i ne*, a pouze 15 respondentů odpovědělo *spíše ne* a *ne*, přičemž se většinou jednalo o respondenty, kteří koncept synestezie nepochopili.

5.5 Shrnutí dotazníku

Dotazníkové šetření potvrdilo většinu hypotéz, k nimž nás přivedly teoretické poznatky. Potvrdili jsme např. tvrzení J. Simner, že k dobrovolnému šetření se přihlásí spíše ženy¹⁵⁶, a také synestetické tendence v poezii podle S. Ullmanna¹⁵⁷.

Co se týče percepce synestezie v textu, tak po detailnějším rozboru třetí části můžeme tvrdit, že většina respondentů dokáže poznat synestetickou metaforu ve slovních spojeních. V ukázkách, ve kterých je zmíněna barva, či slovo, které je úzce spojeno s barvou (např. slovo *víno* je spojeno s barvou červenou, převážně díky náboženství), je pro čtenáře synestezie zřetelnější (viz. první, čtvrtá a pátá ukázka).

Na základě výsledků ve čtvrté části dotazníku při interpretaci souvislého textu můžeme říct, že první sloka z básně *Pršelo v noci...* je opravdu synestetická. Doložili jsme, že respondenti vnímají synestezii v poezii, aniž by byli instruováni, kterým slovům ve verši mají věnovat pozornost.

¹⁵⁶ Simner in CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects. *Československá psychologie*. 2010, 54(4), s. 383.

¹⁵⁷ Ullmann In XIU, Yu. On the Study of Synesthesia and Synesthetic Metaphor. In *Journal of Language Teaching and Research*. 2012, 3(6). ISSN 1798-4769. s. 1286.

ZÁVĚR

Bakalářská práce byla orientována na synestezii a její jazykové projevy. Hlavní motivací k vybranému tématu práce byl fakt, že pro veřejnost synestezie není obecně známým fenoménem, stejně tak se málo ví o jejím výskytu v uměleckých textech. V této práci jsme se snažili představit synestezii primárně z hlediska lingvistiky a charakterizovat jazykové prostředky vyjadřující její projevy na základě excerpce literárních děl impresionistického a symbolistického směru.

První část teorie se věnovala nejprve obecnému vymezení pojmu synestezie. Zjistili jsme, že pouhá definice synestezie jako „propojení smyslů“ je pro lingvistické účely nedostačující, a tak jsme určili další nutné charakteristické rysy pro její vymezení – idiosynkratičnost, automaticnost a konzistentnost spojení spouštěč-průvodce. Dále jsme zmínili synestetiky – lidi, kteří mají schopnost propojování svých smyslů. Narazili jsme na problematiku s určením celkového počtu synestetiků na světě, včetně toho, na jaké pohlaví se váže více. Abychom synestezii řádně pochopili, bylo nutné na ni nahlédnout nejprve z psychologického hlediska, kde jsme se zaměřili na její původ. Existují pohledy oborů neurovědy a psychologie, které nahlíží na původ synestezie jiným způsobem. Z pohledu psychologie se jedná o vývojovou poruchu vnímání, kde osoba ve svém vývoji nedokázala smysly dostatečně rozlišit, a z pohledu neurovědy se jedná o křížení dvou oblastí ve fuziformním závitě, které je vrozené. Zajímavostí však je, že oba pohledy se shodují na tom, že synestezie se zdá být dědičná. Poté jsme se na synestezii zaměřili již z lingvistického hlediska. Zjistili jsme, že výzkum synestezie je velice důležitý pro celkové pochopení běžného jazyka a jeho percepce. Většina publikací tvrdí, že synestezie je specifickým typem konceptuální metafory, anebo s ní její principy srovnávají. Synestezie může být ale také součástí přirovnání či oxymóronu, což ale není tak běžné. Zajímavým zjištěním bylo to, že se synestezie hojně objevuje i v každodenním jazyce, i když si to možná neuvědomujeme. Například při popisu barev, které přirovnáváme k teplotě (*teplá červená*), při popisu specifické chuti (*ostrá chuť*), nebo dokonce popisu člověka (*sladký člověk*).

Druhá část teorie se již soustředila na konkrétní příklady synestezie v textu. Pro tuto práci byla vybrána díla impresionismu a symbolismu. Příklady byly doloženy ve tvorbě francouzských autorů Paula Verlaina, Arthura Rimbauda, Charlese Baudelaira, Édouarda Dujardina, a ve tvorbě českých autorů Antonína Sovy, Otokara Březiny, Karla Hlaváčka a Jiřího Karáska ze Lvovic. Na těchto příkladech jsme ukázali, že impresionismus a převážně

symbolismus opravdu jsou směry bohaté na synestezii. Excerpce těchto děl nám navíc pomohla blíže pochopit a charakterizovat jazykové prostředky užívané pro vyjádření synestezie.

Ve třetí části teorie jsme rozebrali jednotlivé smyslové modalitty a jejich metaforické mísení. Pomocí kolektivní monografie *Co na srdci, to na jazyku* jsme popsali 5 základních smyslových modalit (zrak, sluch, hmat, chuť a čich) a určili nejčastěji užívané výrazy, které jsou s nimi spojené. Zjistili jsme, že se nejedná jen o očividná slova (př. *barvy* pro zrak), ale např. že s hmatem je spojena teplota (př. *horký, studený*) i vzdálenost (př. *vzdálený, blízký*), a se zrakem jsou spojena slova vyjadřující zrakový deficit (př. *slepý, zakrytý*). Narazili jsme také na synestetické tendence podle Stephena Ullmanna, který tvrdí, že smyslové modalitty mají v poezii jasně danou hierarchii od nižších po vyšší, jmenovitě *hmat* → *chuť* → *čich* → *sluch* → *zrak*, přičemž zrak je smysl nejvyšší.

Důležitou součástí práce byla část praktická, ve které jsme chtěli potvrdit či vyvrátit některé hypotézy a předpoklady získané v části teoretické. Využili jsme k tomu dotazníkové šetření, ke kterému se přihlásilo celkem 100 respondentů. Probíhalo na webových stránkách, na které musel mít dotyčný respondent odkaz, bez něj se na dotazník nebylo možné dostat. To omezilo jeho možnosti šíření a převážně se tedy dotazník sdílel mezi autorčinými kolegy a přáteli, což samozřejmě limitovalo reprezentativnost vzorku respondentů. Výzkum nespĺňoval striktně stanovená kritéria empirických šetření, a proto šetření posloužilo pouze jako ukázka synestetického vnímání. Pro naše potřeby však byl výzkum dostačující a posloužil pro porovnání tvrzení z teoretické části.

Potvrdilo se, že více než polovina respondentů se nikdy nesetkala s pojmem synestezie. Zajímavé však bylo, že pouze 3 respondenti z nich nevěděli, že se synestezie objevuje i v literatuře. Velikým překvapením byl pro autorku počet přihlášených respondentů, kteří mají schopnost synestezie. Z celkové počtu 100 respondentů se nám podařilo zaznamenat 5 synestetiků. Jak již bylo zmíněno, šetření se šířilo především mezi lidmi, které autorka zná, avšak nevěděla ani o jednom člověku ze svého okolí, že by byl synestetikem. Výzkum nepotvrdil předpoklad, že synestezii trpí více ženy, jelikož na základě našeho šetření má synestezii 4,7 % žen a 5,4 % mužů. Ohledně samotné percepce synestezie v textu se nám potvrdilo, že většina respondentů si synestezii v textu uvědomuje a v její rozpoznání dochází u respondentů k zanedbatelným odlišnostem.

Pomocí výsledků dotazníkového šetření jsme došli k závěru, že pokud jsou v synestetickém spojení zmíněna slova typická pro dané smysly (př. *hořká vůně* pro chuť a čich), je pro respondenty jednodušší synestezii vnímat a určit slovní spojení, které synestezii

vytváří. Stejně tak to platí pro spojení, ve kterých je zmíněna samotná barva, či výraz, který je úzce spojený s barvou (ukázka *křikem se zelenala noc*). I zde je synestezie pro čtenáře zřetelnější.

V praktické části bakalářské práce jsme se zaměřili primárně na nesynestetiky a jejich percepci synestezie v textu. Výzkum by se nadále mohl věnovat pouze synestetikům a zjišťování, jak tato kondice ovlivňuje vnímání textu obecně, a také by se dále mohly zkoumat různé typy synestezie. Většinu respondentů koncept synestezie zaujal a pokud je užit v textu, zvyšuje požitek ze čtení. Myslíme si proto, že by se tomuto fenoménu mělo věnovat více času ve výuce českého jazyka na středních školách. Jednak by žáky mohla synestezie zajímat, a jednak by díky ní mohli blíže odhalit potenciál mateřského jazyka a prožívat radost z těchto objevů.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Primární literatura

1. BŘEZINA, Otokar. *Básnické spisy*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1913. 192 s.
2. HLAVÁČEK, Karel. *Hrál kdosi na hoboj*. Praha: Československý spisovatel, 1978. 141 s.
3. HLAVÁČEK, Karel. *Mstivá kantilena: básně*. Praha: Moderní Revue, 1898. 30 s.
4. HLAVÁČEK, Karel. *Pozdě k ránu*. Praha: Moderní revue, 1896, 45 s.
5. JOYCE, James. *Odysseus*. Přeložil Aloys Skoumal. Praha: Odeon, 1976, 669 s.
6. KARÁSEK ZE LVOVIC, Jiří. *Básně z konce století*. Praha: Thyrusus, 1995. 188 s. ISBN 80-901774-2-5.
7. RIMBAUD, Arthur. Přeložil Vítězslav Nezval. *Dílo J.A. Rimbauda*. Praha: Družstevní práce, 1930. 235 s.
8. SKÁCEL, Jan. Znorovy v Noci. In *Co zbylo z anděla*. Praha: Československý spisovatel, 1960. s. 22-23.
9. SOVA, Antonín. *Ještě jednou se vrátíme: básně*. V Praze: Melantrich, 1938. 144 s.
10. SOVA, Antonín. *Kdo vám tak zcuchal tmavé vlasy: Breviář milostné poezie od Máchy ke Šrámkovi*. Dokořán, 2003. 96 s. ISBN 90-86569-23-3.
11. SOVA, Antonín. *Květy intimních nálad: Z mého kraje: básně*. Praha: Aventinum, 1925. 162 s.
12. VERLAINE, Paul. Přeložil Frant. Sekanina. *Výbor z poésie*. Praha: Otto, 1905. 124 s.

Sekundární literatura

1. BARON-COHEN, Simon a John E. HARRISON. *Synaesthesia: classic and contemporary readings*. Cambridge: Wiley-Blackwell, 1997. 296 s. ISBN 978-0631197645.
2. BOGDASHINA, Olga. *Synaesthesia in autism* [online]. In National Autistic Society. 2006. Dostupné z: <https://www.autism.org.uk/advice-and-guidance/professional-practice/synaesthesia>
3. BRUCE, Bernard. Přeložila Markéta Janouchová. *Velcí impresionisté*. Praha: Grafoprint-Neubert, 1997. 269 s. ISBN 80-85785-49-8.
4. ČERNOCKÝ, Karel. *Psychologický slovník*. Praha: Česká grafická Unie, 1940. 244 s. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:a908c520-31b6-11e3-a5bb-005056827e52>

5. CHALOUPKA, Otakar. *Průruční slovník české literatury. Od počátků do roku 1945*. Praha: Adonai, 2001. 599 s. ISBN 80-86500-21-7.
6. CHROMÝ, Jan. Synestézie a její lingvistické aspekty / Synesthesia and its linguistic aspects In: *Československá psychologie* [online]. 2010, **54**(4). s. 381-390. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/287453642_Synestezie_a_jeji_lingvisticke_aspekty_Synesthesia_and_its_linguistic_aspects
7. CYTOWIC, Richard a EAGLEMAN, David. *Wednesday is indigo blue*. MIT Press, 2009. 309 s. ISBN 978-0262-01279-9.
8. CYTOWIC, Richard. *Synesthesia: A Union of Senses*. Massachusetts Institute of Technology. 2002. 393 s. ISBN 0-262-03296-1.
9. DAY, Sean. Some Demographic and Socio-cultural Aspects of Synesthesia In *Synesthesia: Perspectives from cognitive neuroscience*. Oxford University Press, 2005. s. 11-33. ISBN 978-0195166231. (vlastní překlad)
10. DENVIR, Bernard. *Impressionismus: Malíři a obrazy*. Praha: Gemini, spol. s.r.o., 1993. 424 s. ISBN 80-85820-40-4.
11. DOWNEY, June E. Literary Synesthesia. In *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods* [online]. 1912, **9**(18). s. 490-498. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/2012445> (vlastní překlad)
12. GRAY, Brian F. a Julia SIMNER. Synesthesia and release phenomena in sensory and motor grounding. Cases of disinhibited embodiment? In *Frontiers of Psychology* [online]. 2015, **6**(54). 4 s. Dostupné z: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2015.00054/full> (vlastní překlad)
13. HONZÁK, Radkin. Chuť tónu, barva číslo: Synestézie – dar, o němž se moc nemluví. In *Vesmír* [online]. 2009/12, **88**(139), s. 780-782. Dostupné z: <https://ndk.cz/view/uuid:a8d64010-8111-11e7-94b3-005056825209?page=uuid:97ce4650-8134-11e7-b92d-005056827e51>
14. HONZÁK, Radkin. Synestézie: přehled současných poznatků. In *Psychiatrie pro praxi* [online]. 2010, **11**(4), s. 152-155. Dostupné z: https://www.psychiatriepropraxi.cz/artkey/psy-201004-0005_Synestezie_prehled_soucasnych_poznatku.php
15. HRABÁK, Josef. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel, 1973. 332 s. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e9e64ad0-5a30-11e2-bcaf-005056827e52>
16. KOTLÍKOVÁ, Tereza. *Synestézie jako motivační nástroj umělecké kreativity* [online]. Brno, 2019. Dostupné z: <https://theses.cz/id/sthe6o/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Martin Flašar, Ph.D.

17. LAKOFF, George a JOHNSON, Mark. Přeložil Mirek Čejka. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002. ISBN 80-7294-071-6.
18. MIKEŠ, Vladimír. *Francouzský symbolismus*. Praha: Československý spisovatel, 1974, 131 s. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:948155f0-558d-11e2-8888-005056827e51>
19. NELSON, Angela. *Synesthesia* [online]. WebMD. 2005. Dostupné z: <https://www.webmd.com/brain/what-is-synesthesia>
20. NEZVAL, Vítězslav a Milan BLAHYNKA. *Moderní básnické směry*. Praha: Československý spisovatel, 1989, 255 s. ISBN 80-202-0021-5.
21. NING, Yu. Synesthetic metaphor: A cognitive perspective. In *Journal of Literary Semantics*. 2003, 32(1), s. 19-34. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/275686448_Synesthetic_metaphor_A_cognitive_perspective (vlastní překlad)
22. NOVÁK, Jan Václav a Arne NOVÁK. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. V Olomouci: R. Promberger, 1936-1939. 1804 s. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:ddf22090-7f20-11e2-aa68-005056827e51>
23. POCHE, Emanuel a kol. *Encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha: Academia, 1975. 616 s. ISBN 21-103-75. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:07c48a60-75a9-11e2-86a5-005056827e52>
24. RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Krátký výlet po lidském vědomí*. Praha: Portál, s.r.o., 2016. 190 s. ISBN 978-80-262-1013-9.
25. RAMACHANDRAN, Vilayanur S. *Mozek a jeho tajemství aneb Pátrání neurologů po tom, co nás činí lidmi*. Přeložila Helena Čížková. Dybbuk, 2013, 416 s. ISBN 978-80-7438-080-8.
26. ROBERTSON, Lynn C. *Synesthesia: Perspectives from Cognitive Neuroscience*. Oxford University Press, 2004. 304 s. ISBN 978-0195166231. (vlastní překlad)
27. SAGIV, Noam. Reflections on Synesthesia, Perception, and Cognition In *Intellectica Revue de l'Association pour la Recherche Cognitive* [online]. 2011, 55(1), s. 81-94. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/230676913_Reflections_on_Synesthesia_Perception_and_Cognition
28. SALZIGER, Julia. *The Sweet Smell of Red-An Interplay of Synaesthesia and Metaphor in Language*. Bochum, 2010, s. 57-91. Dostupné z: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Sweet-Smell-of-Red-An-Interplay-of-Synaesthesia-Salzinger/699fae7b7a10ee64a6eb5db586a963acc698762f>
29. SIMNER, Julia. Beyond perception: synaesthesia as a psycholinguistic phenomenon. In *Trends in cognitive sciences*. 2007, 11(1), s. 23-29. Dostupné z:

<https://www.semanticscholar.org/paper/Beyond-perception%3A-synaesthesia-as-a-phenomenon-Simner/567412d8f94b303938e2eb62f769e804f2330088#citing-papers> (vlastní překlad)

30. SVOZIL, Bohumil. *V krajinách poezie: Realismus, impresionismus, dekadence, symbolismus - básnické vývojové tendence z konce 19. století*. Praha: Československý spisovatel, 1979. 180 s. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:31e02820-a854-11e3-9d7d-005056827e51>
31. UNGERER, Friedrich a SCHMID, Hans-Jörg. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Great Britain: Pearson Longman, 2006, 384 s. ISBN 978-0-582-78496-3. (vlastní překlad)
32. VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, 344 s. ISBN 80-246-0919-3.
33. VESELÝ, Antonín. *Otokar Březina: osobnost a dílo*. V Brně: Moravské kolo spisovatelů, 1928. 99 s.
34. VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama, 1977. 367 s. ISBN 11-018-77.
35. WARD, Jamie a CYTOWIC, Richard. Synesthesia and Language. In *Concise encyclopedia of brain and language*. Oxford: Elsevier Ltd, 2006. s. 371-376. ISBN 978-0-08-096498-0.
36. WARD, Jamie. *The Frog Who Croaked Blue: Synesthesia and the Mixing of the Senses*. Routledge, 2008, 192 s. ISBN 9781135249571.
37. WATSON, Marcus R. et al. The prevalence of synaesthesia depends on early language learning. In *Consciousness and Cognition* [online]. 2017, Volume 48, s. 212-231. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1053810016304615>
38. XIU, Yu. On the Study of Synesthesia and Synesthetic Metaphor. In *Journal of Language Teaching and Research*. 2012, 3(6), s. 1284-1289. ISSN 1798-4769.

Online slovníky

1. Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales [online]. Dostupné z: <https://www.cnrtl.fr> (vlastní překlad)
2. *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org>
3. *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí* [online]. V Praze: J. Otto, 1906. sv. 24. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/uuid/uuid:04d2a750-eb9b-11e4-a511-5ef3fc9ae867>

PŘÍLOHA

Dotazník

Vážené respondentky, vážení respondenti,

obracím se na vás s žádostí o vyplnění dotazníku, který poslouží jako podklad pro bakalářskou práci na téma „Synestezie a její jazykové projevy ve vybraných impresionistických a symbolistických literárních dílech“.

Dovoluji si vás požádat o co nejpřesnější a pravdivé vyplnění dotazníku. Účast ve výzkumu je zcela anonymní a dobrovolná. Správné odpovědi zaškrtněte.

Předem děkuji za spolupráci. Studentka Přírodovědně-pedagogické fakulty TU v Liberci.

Jakého jste pohlaví?*

- a) žena
- b) muž
- c) jiné

Jaký je Váš věk?*

- a) 0-18
- b) 19-30
- c) 31-65
- d) 66-99

Jaké máte nejvyšší dosažené vzdělání?

- a) Základní (ZŠ)
- b) Střední (SŠ + SOŠ)
- c) Vyšší odborné (VOŠ)
- d) Vysokoškolské (VŠ)

Část první

Synestezie je způsob vnímání, kdy dochází ke spojení a propojení dvou či více smyslů člověka (např. čich a zrak). V jazyce se jedná o označení básnického tropu, při kterém dochází spojením některých slov k vyvolání **minimálně dvou či více smyslů zároveň**. Pokud spojení působí pouze na jeden smysl, nejedná se o synestezii. Pro představu spojení slov *hořká bolest*: přídavné

jméno *hořká* je spojeno s chutí a podstatné jméno *bolest* je spojeno s hmatem. Toto spojení slov tak působí na 2 smysly zároveň (chuť a hmat) a vytváří synestezii. Dalšími příklady synestezie jsou *temný hlas*, *zelený křik*, *kyselá červená*, a mnoho dalších.

1. Setkali jste se dříve s pojmem Synestezie?*

- a) ANO
- b) NE

2. Setkali jste se dříve s pojmem Synestezie jako básnickým tropem užívaný v literatuře?*

- a) ANO
- b) NE

3. Jste synestetik?*

Synestetik je člověk "trpící" synestezii. Má trochu jiné vnímání než běžní lidé, protože od sebe nedokáže oddělit základní smysly (sluch, zrak, ...), ale má je propojené. Například pokud synestetik slyší různé tóny, zároveň vidí i určité barvy. Například notu C má spojenou vždy s červenou barvou a může tvrdit, že mu "zní červeně", a nota E je zase zelená. Tato vlastnost je vrozená a nelze ji nějak ovlivnit nebo uměle vyvolat.

Mezi známé osobnosti, kteří trpí synestezii, patří např. Billie Eilish, Arthur Rimbaud, a další.

- a) ANO
- b) NEVÍM
- c) NE

Část druhá

Přečtěte si, prosím, slovní spojení u každé otázky. Pokud si myslíte, že se jedná o synestezii, zaškrtněte ANO. Pokud se podle vás o synestezii nejedná, zaškrtněte NE.

1. hvězda ti plakala růžově do uší*

- a) ANO
- b) NE

2. nesouce na čele ohnivá znamení*

- a) ANO
- b) NE

3. uprostřed města dlouhá řeka teče*

- a) ANO
- b) NE

4. tvůj hlas je jako víno ke mně*

- a) ANO
- b) NE

5. křikem žab se zelenala noc*

- a) ANO
- b) NE

Bylo pro vás těžké na některé otázky odpovědět?*

- 1/5 – ne
- 2/5 – spíše ne
- 3/5 – ano i ne
- 4/5 – spíše ano
- 5/5 – ano

Část třetí

Prečtete si, prosím, následující text a odpovězte na otázky.

*Je pozdě již...Kouř po střeách se plazí,
srp měsíce jak stříbrný je plech,
vzduch prosycen je hořkou vůní sazí,
již půlnoční déšť smyl se šikmých střeách.*

(Karel Hlaváček, *Pršelo v noci*)

1a. Na které smysly působí PRVNÍ verš? (*Je pozdě již...Kouř po střeách se plazí*)*

- a) sluch
- b) zrak
- c) čich
- d) hmat
- e) chuť
- f) žádný

1b. Jaká slova pro vás byla klíčová při určení?*

2a. Na které smysly působí DRUHÝ verš? (*srp měsíce jak stříbrný je plech*)*

- a) sluch
- b) zrak
- c) čich
- d) hmat
- e) chuť
- f) žádný

2b. Jaká slova pro vás byla klíčová při určení?*

3a. Na které smysly působí TŘETÍ verš? (*vzduch prosycen je hořkou vůní sazí*)*

- a) sluch
- b) zrak
- c) čich
- d) hmat
- e) chuť
- f) žádný

3b. Jaká slova pro vás byla klíčová při určení?*

4a. Na které smysly působí ČTVRTÝ verš? (*již půlnoční déšť smyl se šikmých střech*)*

- a) sluch
- b) zrak
- c) čich
- d) hmat
- e) chuť
- f) žádný

4b. Jaká slova pro vás byla klíčová při určení?*

Bylo pro vás těžké na některé otázky odpovědět?*

- 1/5 – ne
- 2/5 – spíše ne
- 3/5 – ano i ne
- 4/5 – spíše ano
- 5/5 – ano

Poslední část dotazníku

Máte nyní jasnější představu o tom, co synestezie znamená?*

- a) ANO, díky dotazníku vím
- b) TUŠÍM, ale potřeboval/a bych detailnější vysvětlení
- c) NE, pořád nevím
- d) věděl/a jsem to již před vyplněním dotazníku

Jak na Vás, jako na čtenáře, působí synestezie v textu?*

- a) narušuje plynulost textu
- b) mate mě – občas nevím, o čem text je
- c) je příliš abstraktní a je těžké pochopit její význam
- d) nevnímám ji
- e) text je díky ní více čtivý
- f) zvyšuje požitek ze čtení

Zaujal Vás koncept synestezie?*

- 1/5 – ne
- 2/5 – spíše ne
- 3/5 – ano i ne
- 4/5 – spíše ano
- 5/5 – ano

Děkuji za Váš čas.